

פירוש משלי

מיוחס בכ"י אוקספורד

לר' אברהם אבן עזרא

הוציא לאור

שמואל רולס דריבר

אוקספורד

בבית דפוס הקלארנרן

שנת ה'ר"ט' לס"ק

פירוש משלי לר' אברהם אבן עזרא

[fol. 5 b] א. ימשלי שלמה ששה פסוקים הם פתיחה לספרו להורות הנושלים למה עשאו: ² לדעת והטעו לדעת חכמה ומוסר עשה המשלים גם להבין האדם אמרי בינה: ³ לקחת והטע' גם עשה לקחת מוסר האדם בדרכי העולם. ומלת מוסר הראשון שהזכיר הוא בענין החכמה שידבר אותה במוסר. ומלת השכל ומשקלו המשל ופחד עמו (איוב כ"ה ב') כמו שכל ויחסר ו"ו ממנו. צדק ומשפט הטע' ולעשות צדק ומשפט עשה המשלים. ומישרים הוא פשרה שעושין מאיש לאיש וכמוהו ובת מלך הנגב חבא אל מלך הצפון לעשות מישרים (דני' י"א ו'): ⁴ ישמע חכם הטע' חולת שיועילו אלה המשלים לפתאים ולנערים יועילו לחכם כאשר ישמע אותם ויוסף לקח. ונגבון שיבין דבר מחוך דבר. תחבולות יקנה והטע' עצות וכמוהו כי בתחבולות תעשה לך מלחמה (כ"ד ו'): ⁵ להבין משל כמו הלך הלכו העצים למטח (שופט' ט' ח') והעצים משל על האנשים שהלכו לבקש להן מלך. והמליצה הוא המשל. ובעבור שהם דמיונות ומשלים כל דבריו על כן החל במלת משלי. וזה הספר עשהו בבחירתו ועל כן אמר מלך ישראל שהיתה אימתו מוטלת על הבריות ובשיר השירים לא הזכיר מלך כי אין מנהג [המלך] בשיר: ⁷ יראת עתה כלל ואמר כי יראת י"י ראשית דעת וחכמה ומוסר והטע' כי היא ראש לכל דבר לדעת ואחריה ילמד וידע כל דבר. וכל אלה הדברים אוילים בזו על כן אמר ⁸ שמע בני מוסר אביך ואל תטש תורת אמך המלמדת אותך והמיסרת לדעת אותם: ⁹ כי לוית ענין חבור ובא על משקל שביה ועקרו לזה והוא מנורת ילוח אישי אלי (ברא' כ"ח ל"ד) והטע' בתפארת חן יהיו הם לראשך המוסר והחכמה. לגרגרותיך מנורת נרן והזכיר הגררת על נזירת רבים בעבור שהם מבעות הרבה: ¹⁰ בני אם יפתוך מנורת כי יפתה איש בתולה (שמות

כ"ב ט"ו). אל תבא ללכת עמיהם ועקרו אבה וראוי להיות תאבה לולי הא"לף שהיא מאות הטרון והא"לף האחרונה במקום ה"א והוא על משקל תורה. והפתוי הוא י"אם יאמרו... נארבה לדם טעמו לשפוך דם. נצפנה טעמו נצפן עצמונו לשפוך דם נקי חנם: ¹² נבלעם האנשים כמו השאול שיבלעם. ותמימים יהיו נבלעים כיורדי בור: ¹³ כל הון יקר גם זה מן הפתוי: ¹⁴ גורלך תפיל בתוכנו פירושו שתקח חלקך עמנו בגורל או יהיה בים אחד לכולנו: ¹⁵ בני עד כאן פתוי וזה אזהרה: ¹⁶ כי... לרע טעם לעשות רע: ¹⁷ כי חנם מזורה פעול טבנין פעל והיה ראוי להיות מזורה על משקל מצוה. בעיני כל בעל כנף הם העופות שנראה להם כשיראו חטה אינה מזורה הרשת בעכורם ובה יתפשו: ¹⁸ והם לדםם יארוכו וכמו כן ¹⁹ ארחות כל בוצע בצע שנראה לבוצע שלא יבא אליו רע על מעשיו הרעים. והבצע נפש בעליו יקח שימות על בצעו: ²⁰ חכמות בחוץ תרנה כמו שיסרתיך אני כן תיסרך החכמה. תרנה ראוי להיות תרננה ועקרו רגן ובאה המלה יחידה עם רבות כמו בנות צעדה עלי שור (ברא' מ"ט כ"ב): ²¹ בראש הומיות הטע' חסר ופירושו בראש דרך. גבוה החכמות הומיות שישמעו אותם האנשים. בפתחי שערים שהכל עוברים שם: ²² עד מתי... תאהבו פתי וזה היו אומרות עד מתי תאהבו פתי ללכת עמו או מלת פתי שם כמו פתיות בשקל ארי. ולצים לצון חמדו להם לעשות. ומלת תאהבו הנכון להיות מפעל על משקל אל תאחרו אתי (ברא' כ"ד נ"ו) וישוב הפ"תח לצ"רי: ²³ תשובו... אביעה כמו אנידה. וכמוהו יום ליום יביע אומר (תהל' י"ט ב'): ²⁴ ותפרעו מלשון חכמים למפרע: ²⁵ אז יקראונוני אלה הנ"ונין נוספות: ²⁶ נאצו כמאסו כמו^ב ותוכחת נאין לבי (ח' י"ב): ²⁷ ויאכלו מפרי דרכם הרעה שיתן להם על מעשיהם הרעים. ומסועצותיהם הרעות ישבעו: ²⁸ כי משובת מנז' שובב ועקרו שיב על משקל מהומה ופירושו חטאת הרשעים תחרנם. שלות תרגו' שננת ועקרו שלה והו"ו במקום ה"א על משקל נאווה:

ב. ⁶ אז חבין דבק למעלה כלום' אם תשמע^d כל אלה ותלמוד

^a כ"י הצ"רי לפ"תח. ^b כ"י כמו מאסו. ^c כ"י שלוה.

^d כ"י תשמעו.

אותם או תבין יראת יי ורעת אלהים תמצא שתכיר חבורא במעשיו: ייצפן ל"מד לישרים כמו בעבור והטע' יצפון בעבור הישרים שילמדו החושיה. והיא מנן להולכי תום ההולכים בתמים: לנצור ארחות משפט הטע' החושיה תועיל לך לנצור אורחות משפט. ודרך חסידיו ישמור השם [6 a] בשמרם המשפט: * או תבין הטע' כשתדע החושיה [תבין] צדק ומשפט. מעגל מנו' מעגלי צדק (תהל' כ"ג ג') והם פסיעות האדם: ¹⁰ כי תבא הטע' כשתדע החכמה והדעת. לנפשך ינעם והטע' בהם יהיה נועם לנפשך: ¹¹ מזמח הטע' מזמח אם תדענה היא תשמור עליך שלא תבשל. וככה תבונה תצרכה ודגשות ח"כף בעבור האתנח: ¹² להצילך הטע' יועילו לך להצילך מדרך רע ומאיש מדבר תפוכות שלא תלמד מעשיו: ¹³ אשר אורחותיהם עקשים חסר ב"ית כלום אינם הולכים בדרך ישרה. עקשים מנו' עקש כמו עור אבל נשאר הדגש בו. גלזלים פי' מעותים ועקרו לח על משקל נכונים: ¹⁴ להצילך ישוב למעלה למזמח והטע' ג"כ המזמח תועיל לך להצילך מאשה זרה. ונכריה כפול בטעם: ¹⁵ העוזבת אלוף נעוריה הוא בעל נעוריה. ברית אלהיה שכחת שנ' לא תנאף (שמות כ' י"ד): ¹⁶ כי שחת טעמו אל מות ביתה וסמכות אליה. ובית היא בכאן על לשון נקבה ומלת שחת פעלה ועיקרו שיח. ואל רפאים פי' ואל מתים נמו מעגלותיה: ¹⁷ כל באיה פירשו באים אליה. לא ישובון חיים כי שטח ימותו: ¹⁸ למען תלך בדרך טובים הטע' יסרתך ממנו בעבור שתלך בדרך טובים: ¹⁹ ישכנו ארץ הרשעים ימותו והישרים ישובו בארץ. יוחרז מבנין נפעל נותר ועקרו יחר: ²⁰ יסחו יעקרו והטעם יסחו הנפחים אותם ממנו וכמוהו ויאמר ליוסף * (ברא' מ"ח א'). והוא במשקל יתנו:

ג. ¹ בני... יצור מחסרי הנ"ן תעקרו נצר כמו ידור: ² כי ארץ ימים יוסיפו לך המצות. ובאין על לשון זכר הנה: ³ חסד ואמת פירשו אל תרצה שתעבדך אחבם ותרדף אותם. קשרם לזכר שלא תשכח אותם כטעם וקשרתם ללאות על ירך (דבר' ו' ח'). כתבם פי' כתוב אותם החסד והאמת על לוח לבך: ⁴ ומצא חן כטעם ותמצא.

b כ"י והיו.

a ושם כתב הראב"ע, האומר ליוסף:

והטע' אם תעשה כן תמצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם: ⁹ בכל דרכיך דעהו הטעם בכל ענייניך דע היסוד שבזכירת שמו תעשה כל דבר והוא יישר אורחותיך: ¹⁰ רפאות על משקל סכלות. הטע' זאת שתבחר בשם תהי רפאות לשורך ופירו' טיבורך והר"ש הנראת במלח שורך אגן הסהר (שיר השיר' ז' ג') היא נבלעת בדגישות ר"ש שרך" ובלא בנוי יעשה ממנו שורך על משקל קדש ואמ' לשורך כי שם מוסר הגידים. שקוי שם מלשון משקה: ¹¹ ויטלאו אסמך אצרותיך. יפרוצו מן ויפרוץ האיש מאד (ברא' ל' ט"ג) והטע' שם התירוש עד שירתח ויעלה למעלה ויצא לחוץ: ¹² מוסר.. ואל' תקוץ מנו' ואקוץ במ' (ויקרא כ' כ"ג) והח"לם והש"דק אחר הם בתמורה והטעם אם ייסרך לשמור מצותיו אל תמאס בתוכחתו: ¹³ כי.. וכאב את בן ירצה כן יסר הק' ב'ה' לאדם: ¹⁴ אשרי.. יפיק כמו יוציא ועיקרו פיק מנו' ויפק רצון מי"י (ח' ל"ה) והטע' שיפיק התבונה מאדם אחר וילמדנה: ¹⁵ כי טוב סחרה מהחכמה מסחר בסף. ומחרוץ פירו' זהב: ¹⁶ ארך ימים מביאה בימינה ובשטאלה [ונ'] ¹⁷ נתיבותיה שלום שלא יבואו בני אדם בה לידי מריבת כמו מסחורה אחרת: ¹⁸ עץ חיים חסר כ"ף כמו עץ חיים שמי שיאכל ממנו שיחיה יותר כן איש שיודע חכמה. ותומכיה הטע' סומכי התורה. מאשר כל אחד ואחד מן התומכים. והוא מנו' כי אשרוני בנות (ברא' ל' י"ג): ¹⁹ י"י בחכמה יסד ארץ. הטע' ראה כמה יקרה ונכבדת החכמה שהק' ב'ה' יסד בה ארץ. כונן פועל מרובע עלום הע"ן וכפול הל"מ ומשפטו להיות פעל שלם: ²⁰ ברעתו השם חכמה תהומות נבקעו ונובעים חמים למעלה. ירעפו מנו' הרעופו (ישע' מ"ה ח') ופירו' חלו: ²¹ יליונה הדגש אשר בל"מ מביא הנח שהיה בי"וד בתחלה כמו יקמו ישיבו הבאים הי"ודין בק"מץ לחביא נח מהן ביניהן וככה משפט מלינים והטע' שלא יסורו המצות מעיניך: ²² אז תלך לבטח כשתדע החכמה. תגוף מחסרי הנ"ן ועקרו נגף כמו חדור כטעם עם אבני השדה בריתך (איוב ח' כ"ג): ²³ וערבה מנו' כי קולך ערב (שיר השיר' ב' י"ד): ²⁴ אל הטע' אם תבא שואח לרשעים לא תפחד אתה ²⁵ כי כסלך בשם

⁹ כ"י שלך.

¹⁰ ב"י אל מוסר אל.

¹¹ ב"י מלינה.

¹² עין ד' כ"א.

הוא ישמור רגלך. ומלת כסלך כמו תקותך וכמוהו וישימו באלהים כסלם (תהל' ע"ח ז'): ²⁷ אל בלום' אם יבוא לך אדם שתעשה לו חסד או צדקה אל תמנענו מבעליו העני הראוי לקבל הטובה. בהיות לאל סמ' לאל ידי (ברא' ל"א כ"ט) והוא עניין חזק והטע' שיש לך כח לתת לו: ²⁸ אל תחרש עניין מחשבה מנו' לב חורש מחשבות און (ו' י"ח): [68] ²⁹ אם לא גמלך הטע' אם לא החל לעשות לך רעה חזק הלשון בא עם המחל לעשות טובה או רעה ועם המשלם. ובפסוק אחר נמצאו והוא הנמול אתם ³⁰ משלמים עלי ואם נומלים אתם ³¹ עלי (יואל ד' ד'): ³² אל תקנא שתאמר אעשה כמוהו: ³³ כי תועבת י"י נלון איש נלח. ואת במקום עם. סודו בלום' לישראל מגלה הק' ב'ח' סודו: ³⁴ סמארת ראוי להיות מארת כמו מחתת דלים (י' ט"ז) לון [לי הר"ש] שאינה מקבל ד' נש ועקרו ארר ופירו' שתהיה מארת י"י בבית רשע על כל מעשיו הרעים: ³⁵ אם ללצים הטע' כאשר יליצו האנשים כן יליץ להם הק' ב'ח' חזק כמו ילעג למו (תהל' ב' ר'): ³⁶ כבוד חכמים ינחלו שנחלת חכמים. וכסילים מרים קלון כל אחד ואחד ירים קלן לעצמם והוא נחלתם:

ד. ³⁷ כי לקח טוב פירו' תורה טובה נתתי לכם: ³⁸ כי בן הייתי לאבי בלום' א'ע"פ' שהיו לו בנים אחרים אהבני על כלם. רך ויחיד לפני אמי שלא היה לה בן אחר: ³⁹ וירני אבי: ⁴⁰ אהבך פירו' אהובי התורה. ותצרך פירושו ותשמך: ⁴¹ ראשית חכמה הטע' ראשית כל דבר היא החכמה על בן קנה החכמה: ⁴² סלסלה פירו' רוממה מנו' סולו לרוכב בערבות (תהל' ס"ח ה'): ⁴³ תאננך מנו' אשר מן צריך בידך (ברא' י"ד כ') והוא עניין מסירה ונתינה והטע' תמנן לך: ⁴⁴ לא יצר צעדך והטע' מי שיצר צעדו קרוב לנפילה: ⁴⁵ ואל תאשר אל תדריך מנו' שפכה אשורי (תהל' ע"ג ב'): ⁴⁶ פרעתו מלשון למפרע ופיר' אל תלך בדרך שהולך בה. שמה מעליו פירו' נטה מעליו מנו' כי תשמה אשתו (במד' ה' י"ב): ⁴⁷ כי לא ישנו בשקל יפעלו בשקל יראו מי' (תהל' ל"ג ח') בא הי' זר במאריך להביא ס'א הפועל ועקרו ישן: ⁴⁸ לחמו מנו' לחם ופירו' כמו אכלו: ⁴⁹ וארח. כאור נוגה יאור כאור

ננה. ואור שם במקום פועל ופירו' מאיר. נכון היום פירו' תכונת היום והוא שם והנ"ן נוספת ללא דבר. וי"א כי הוא מבנין נפעל והוא סמוך: ¹⁹ כאפלה כמו חשך כלום' שלא ידעו במה יכשלו בחשך ויפלו אבל הצדיקים שיש להם אור לא יפלו בדרכם: ²⁰ הט צווי כמו הטה כמו הק את עפר הארץ (שמות ח' י"ב): ²¹ יליון פי' יסורו והוא מנו' ונלחים במעגלותם (ב' ט"ו) וכבר פירשתיו בדקדוק למעלה (ג' כ"א): ²² מוצאיהם פועליהם מנו' מצא: ²³ מכל משמר פירו' יוחר מכל משמר נצור לבך שלא יחשוב רעה. וי"א מכל משמר שראוי להשמר נצור לבך: ²⁴ ולזות ראוי להיות לזיות בשקל עקשות ועקרו לזה: ²⁵ עיניך לנכת יביטו הטע' הבט הדבר קודם שתעשה. יישירו בא שלם כמו אייסירם כשמע לעדתם (הטע' ז' י"ב) מנו' הישר לפני דרכך (תהל' ה' ט') וגם זה בא שלם: ²⁶ פלם פירו' שקול כלום' אם תרצה לעשות כלום ראה מה יהיה באחריתו ואז יכוננו דרכך: ²⁷ אל תט כלום' אל תט מדהכי ומצותי לימן ולא לשמאל:

ה. ¹ לשמור מזמות כלום' קודם שתעשה מעשיך חשוב בהן. ודעת אינו סמוך כלום' שפתיך ישמרו דעת שתבין איך תדבר: ² כי נפת מעלומי הע"ן כמו בשת ועיקרו ניה מנו' ומחוקים מדבש ונופת צופים (תהל' י"ט י"א). תטפנה מחסרי הנ"ן כמו חפלנה ועקרו נטף והוא מנו' יטפו ההרים עסים (יואל ד' י"ח) ופירו' חלו. משמן המ"ם כמו יותר כמו מזקנים אתבונן (תהל' ק"ט ק'): ³ שאל חסר ב"ית והטע' בשאל צעדיה יתמוכו. וחברו כי ששת ימים (שמות כ' י"א) והנמצא בית י"י (דברי הימים ב' ל"ד ל') שהיו ראויים להיות בששת בבית י"י: ⁴ ארח חיים פן תפלם פירש רבינו שלמה ז"ל אל תשקול אורח חיים אצל אותה אשה וזה לאמר אי זה דרך לעשות או זו או זו כי מעגלות הזונה נעו אל שאל ולא תדע להזהר עד שתגיע ותפול: ⁵ פן תתן לאחרים הודך כלום' שירשו אחרים עמלך וחיליך והפסוק הבא מוסיף לפרש ¹⁰ פן ישבעו זרים כחך. ועצבך כלום' עמלך: ¹¹ ונהמת באחריתך ופירו' שתקונן ותתחרט על מעשיך הרעים: ¹² ואמרת איך שנאתי מוסר. נאץ כמו מאס: ¹³ מורי כמו מלמדי: ¹⁴ כמעט הטע' כדבר מעט שהייתי בעולם הייתי בכל הרע הזה: ¹⁵ שתה מים מבורך רמז שלא תשכב עם אשה אחרת: ¹⁶ יפוצו מעיינותיך פירו' צאצאך ודמה אותם למים בעבור שאמ'

שתה מים מבורך: ¹⁷ יהיו לך לברך רמז שלא חזנה אשתך: ¹⁸ יהי מקורך ברוך אם תשמור נפשך מזאת: ¹⁹ תשנה כמו תחעננג וכמוהו ²⁰ ולמה תשנה בני בורה והם מנו' שגיון לדוד * (תהל' ז' א') או מנו' שגנה: ²¹ נכח כלום' שיראה כל מה שיעשה האדם: ²² עונותיו ילכדונו מלה זרה והיה ראוי להיות ילכדוהו כמו ישמרוהו ואין דומת לו בפעלים. יתסך כמו יסמך והמע' שיתלה בהם:

ו. יבני אם ערבית שהייתה ערב לאחר בעבור חבירך. תקעת שתשית ידך על ידו לאמת דברך במנהג: ² נוקשת מבנין נפעל ממ' מוקש: ³ כי באת שהבאת כפך על כף רעך. לך התרפס ענין פיוס ובלע' אפגאר * וכמוהו מתרפס ברצי בסף (תהלים ס"ח ל"א) וי"א אותם מענין בזיון ומרמס כלשון ארמית בגלגל רפסה (דני' ז' ז') ופירושו שתבזה עצמך לפניו שלא יקח משכונך. [א ג] ורהב ממ' ירחבו הנער בזקן (ישע' ג' ח'): ⁶ הנצל דבק עם הפסוק שלמעלה כלום' אל תתן שינה לעיניך עד שתנצל מיד ריעך. בצבי מיד שירצה האדם ללקוח ויצל עצמו מידו. יקוש שם פח כמו כשך יקושים (ירמ' ה' כ"ז): ⁷ שומר כמו שופטים ושוטרים (דבר' ט"ז י"ח): ⁸ אגרה כמו אספה ממ' ולא תאגור (דבר' כ"ח ל"ט): ¹¹ ובא במהלך כלום' אם יבא באיש מהלך ראשך * ומתסורך תהיה להם אתח באיש מנן שלא יוכלו לגעת בך: ¹³ קורץ מנו' יקרצו עץ (תהל' ל"ח י"ט) והמע' רומז ובלע' גינר * מולל מענין קורץ. מורה כמו מלמד: ¹⁴ חורש רע כמו חושב רע. מדינים ענין מריבה: ¹⁹ יפית כמו ידבר כלום' שידבר בזבים ברי להרוג האנשים: ²² קשרם ועגדם מענין אחד ופירו' קשרם על לבך תמיד בגסתר ועגדם על גרירותיך בגלוי: ²³ תנחה כלום' תנחה אותך התורה בדרך ישרה. תשיחך פירו' תדבר עמך: ²⁵ ב פעפיה כלום' שתקרוץ אליה למצוא חן בעיניך: ²⁶ כי בעד כלום' בעבור אשה זונה יבא האדם לעניות עד שיאכל כבר לחם מאחרים רק השוכב עם אשת איש יבא לידי מיתה חה טעם נפש יקרה תצוד חתו המשל:

* שם כתב ח"ל יש מפרשים בו חעננג כמו תשנה תמיד ויש אומרים על שגנתו והנבון בעיני שהוא על נעם פיוט שתחלתו שגיון: ^b Apagar.

^d Guiflar.

* כ"ז רשך.

חִיִּיתָה אִישׁ אִשׁ בְּחִיקוֹ...²⁸ אִם יִהְיֶה עַל הַנְּחָלִים...²⁹ כֵּן
 חָבָא אֶלֶּם אִשָּׁת רַעְחוּ לֹא יִנְקָה שְׁלֹא יָבֹא לִידֵי מִקְרָה רַע. וְהַשְּׁנִיִּים
 פְּרוֹשִׁים הֵם מְפֹרָשִׁים בְּתִמְחָה. וּמִלֵּת הַיִּחְתָּח מִבְּנִיין פֶּעַל קֵל וּפִ"תָּח
 הִ"זֹּר בְּמִקּוֹם חִ"רָק וְהוּא מִנֹּז' נְחָלִים אַתָּה חוֹתָח עַל רֹאשׁוֹ (כ"ה כ"ב)
 חָח שֶׁאִמְרָנוּ בַּעֲבוּר שְׁלֹא נִמְצָא פֹּעֵל אַחֵר מִבְּנִיין הַפֶּעַל מִמֶּנּוּ הַחֲתָח
 כְּמוֹ הָרֵבָח. וּמִלֵּת תְּכִינָה מִנֹּז' כִּוִּיָּה וְהוּא מִבְּנִיין גִּפְעֵל: ³⁰ לֹא יִבּוּזוּ
 לַגִּנֵּב כִּי יִגְנוּב כְּלוֹם' בַּעֲבוּר שֶׁאֵין לוֹ מָה יֹאכֵל: ³¹ וְנִמְצָא כְּלוֹם'
 אִם נִמְצָא הַגִּנֵּב בְּגִנִּיבְתוֹ לֹא יוֹסֵת רָק יִשְׁלַם שְׁבַעֲתִיִּים אוֹ כָּל חוֹן
 בֵּיתוֹ יִתֵּן: ³² רָק נֹוֹאֵף אִשָּׁה חֹסֶר [לֵב] וְמִי שְׂרוּצָה לְהַשְׁחִית אֶת
 נַפְשׁוֹ יַעֲשֶׂה כָּל זֹאת וְגַם ³³ נִנְעֵ וְקִלּוֹן יִמְצָא: ³⁴ כִּי קִנְיָה כְּלוֹם'
 הַקִּנְיָה לְאִישׁ כְּשִׁישְׁכָּב אַחֵר עִם אִשְׁתּוֹ תִּתֵּן: לוֹ חֲמָה וְלֹא יִחְסַל
 עַל הַשּׁוֹכֵב בַּיּוֹם נֶקֶם: ³⁵ לֹא יִשָּׂא כְּלוֹם' אִם יִתֵּן כָּל כֶּפֶר שְׁלֹא
 יִזְרְגָהוּ וְלֹא יִקְחֵנוּ עַד שִׁיקוֹם מִמֶּנּוּ כְּמוֹ שְׁעוֹשֵׁן מִן הַגִּנֵּב כִּי יוֹתֵר קִשָּׁח
 חֲנִיאוּף מִן הַגִּנְבָּה:

ז. כִּי אִישׁוֹן פִּירוֹשׁוֹ בַּח עֵין: ¹ וּמוֹדֵעַ כְּמוֹ קָרֹב כְּלוֹם' שֶׁחֲחֹבֵב:
 לְשִׁמְרֵךְ כְּלוֹם' הַחֲכָמָה וְהַבִּינָה תִּשְׁמֹר אוֹתָךְ מֵאִשָּׁה זָרָה וְנִכְרִיָּה:
 כִּי בַחֲלוֹן בֵּיתִי הוּא עֵינִין מִשָּׁל שִׁיבִיָּאִים שְׁלֵמָה עַל הַפְּתָאִים:
 בְּנִשְׁפָּה כְּלוֹם' בְּאִיזוֹ שַׁעַת יָבֹא לְבֵיתָה בְּנִשְׁפָּה בַּעֲרֵב יוֹם: ¹⁰ שִׁית זִוְנָה
 שְׁחִשִּׁית עֲצָמָה לְקִרְאָת הַנּוֹאֵף. וּמִלֵּת שִׁית מִקּוֹר. וְנִצּוֹרֵת לֵב כְּמוֹ חֲרֵבֶת
 לֵב שֶׁאֵין לָהּ שִׁכָּל וְהוּא שֵׁם חֲתוּאָר מִנֹּז' וּבְנִצּוֹרִים יִלְיָנוּ (יִשַׁע' ס"ה ד')
 כַּעִיר נִצּוֹרָה (שֵׁם א' ח'). וְר' יוֹנָה ז"ל פֶּרֶשׁ וְנִצּוֹרֵת לֵב שֶׁאֵין אָדָם
 יָכוֹל לְהַעֲרִים עָלֶיהָ וְיִהְיֶה מִנֹּז' מִכָּל מִשְׁמֵר נִצּוֹר לִבָּךְ (ד' כ"ג): ¹¹ הוֹסִיָּה
 כְּלוֹם' הַזִּוְנָה הִיא הוֹסִיָּה וְסוֹרֶרֶת שְׁלֹא תוֹכֵל לִשְׁכֹּן בְּבֵיתָהּ וּמִבְקֶשֶׁת
 הַנּוֹאֲפִים: ¹² הַעֲזָה הִיא רֹאוּי לִהְיוֹת חוֹ"ן דְּגוֹשָׁה כְּמוֹ הַסֶּבֶה וְעִקְרוֹ
 עֵז סֶבֶב וְהוּא מִבְּנִיין הַפֶּעַל הָעֵז וְשֵׁלֶם הָעֵז כְּמוֹ הַפֶּעַל: ¹⁴ חִיּוֹם
 שְׁלֵמָתִי נִדְרֵי כְּלוֹם' בַּעֲבוּר שְׂרָאִיתִךְ וְהַמַּע' כִּי נִדְרִים עָשִׂיתִי עַל רֹאוֹת
 סִנִּיךְ וְעַתָּה אֲשַׁלֵּם אוֹתָם: ¹⁶ חֲטוּבוֹת [אֲטוֹן] מִלִּשְׁתִּי תִרְגֹּם מִיִּתְרֵיהֶם
 (שְׁמוֹת ל"ח י"ח) אֲטוֹנִיָּהוֹן וּפִירוֹשׁוֹ חֲבָלִים: ¹⁷ נִפְתִּי כְּלוֹם' חוֹלְתִי
 מִשְׁכָּבִי מִנֹּז' גִּשְׁם נִדְבוֹת תִּנִּיף אֱלֹהִים (תְּהִל' ס"ח י') וּפִירוֹשׁוֹ לְהַרְיָה
 חֲסִידִינִים רִיחַ מוֹב: ¹⁸ דּוֹדִים כְּמוֹ אֲהָבִים. נִתְעַלְסָה עֵינִין שְׂמִיחָה

א' כ"י בְּנָחִלִים אִם יִהְיֶה. ב' כ"י עַל. ג' כ"י שִׁיבֵן שִׁיבִיָּא.

וכמזהו ולא יעלוס (איזב ב' י"ח) ²⁰ חכמא כלום' לזמן ידוע כמו חקעו
 בחדש שוטר בכסח ²¹ (תהל' פ"א ד'): ²² ברב לקחה כלום' בנועם
 אמריה: ²³ בשור אל מבח כלום' שיבא פתאם לטבח. ובעכס מנ'
 תעכסנח ²⁴ (ישע' ג' ט"ז) והוא מבח שמשמעת קול. וי"א כי עכס כבל
 בחל המע' שקשה בעכס האויל אל מוסרו להביא רגליו בו כן קשה
 להביא הנאף למוסר: ²⁵ עד יפלה. העניין יבקע מנ' כמו פולח ובוקע
 בארץ (תהל' ק"מ ו'). במהר צפור לבא אל פת מהרה ולא ידע
 כי בנפשו הוא כן הסתי לא ידע עד שתמיתנו הזונה: ²⁶ אל ישם
 ראוי להיות ישמה כמו ישת ישתה מנ' שמה מעליו ועבור (ד' ט"ו):
²⁷ ועצומים כמו חזקים:

ח. יהלא חכמה אלה הפסוקים מפורשים למעלה (א' כ'):
 שמעו כי נגידים אדבר כלום' דברים נגידים אדבר: ²⁸ בצדק כל
 אמרי פי פי' אין בהם דבר נפתל ועקש: ²⁹ נכוחים שם התאר
 על משקל גדולים ופירוש ישרים ומעמ' למבין אותם: ³⁰ ודעת
 מחרוץ במקום יותר: ³¹ שבנתי ערמה כלום' עם אנשי ערמה.
 ודעת מזמות אמצא כשאני שוכן עם אנשי ערמה. והמע' ר"ל כי
 האנשים מוצאין מזמות ודברים עמוקים כשהן יודעין אותי: ³² יראת
 י"י המע' יראת י"י היא לשנאת איש רע והוא מקור ירא
 [ז'] על דרך בעלי הה"א כמו מלאת ימי נזרו (במד' ו' י"ג):
³³ לי גבורה המע' שבי יתגברו האנשים: ³⁴ בי מלכים המע'
 בעבורי: ³⁵ שרים ישורו בשקל יסובו וראוי להיות ישרו כמו
 ישמרו רק תר"ש אינה ראוי לחדגש ועקרו שרר והוא מבניין פעל
 קל: ³⁶ אני זה יאמר החכמה והמע' מי שילמדני אהב. ומלת [אהב]
 ראוי להיות אהב על משקל ואחר עד עתה (ברא' ל"ב ח') ועקרו
 אהב אחר. ומשחרי פירושו שיקומו בבקר ללמוד אותי ימצאונני:
³⁷ עשר וכבוד המע' אותי יש לו בעבורי עושר וכבוד. חון עתק פי'
 גדול והוא מנירת תתיק יומין (דני' ו' ט') שיש לו ימים רבים והוא
 שם התאר בשקל שמן גדל. ³⁸ בארץ צדקה כלום' עם אנשים

י שם כתב הראב"ע ח"ל ויש אומרי' כי

הדש
 ב' בשופר בכסא.

העכס' משמעות קול:

שיתשו צדקה אהלך. בחור נתיבות כפל לשון: ¹להנחיל אותבי
 חטע' לתת נחלה לאוהבי יש לי כח אם ילמדוני ואוצרותיהם אמלא
 מטוב: ²י"י קנני שבת החכמה לשבת עצמה. ראשית דרכו כלום'
 שלא היה בעולם כי אם חכמה ובה ברא הכל: ³טעולם חט"ם
 כמו יותר כט"ם מזקנים אתבונן (תחל' ק"ט ק') ופירושו יותר מעולם
 חטע' ר"ל טרם שיהיה העולם ובריותיו. והפסוק העליון מורה
 זה הפירוש ותבאים אחריו. וכמוהו גם מיום אני הוא טרם היות יום
 (ישע' מ"ג י"ג). נסכתי סגורת נסכתי מלכי (תחל' ב' ו') והוא מבנין
 נפעל מחסרי הנ"ן ועל תשלומי ננסכתי. ומ"ם מקדמי. כטע' מ"ם
 מעולם וחטע' [טרם] היות קדמי ארץ. ⁴חוללתי מבנין פועל שלא תזכר
 שם פועלו מפועל מרובע בשקל כוננתי ועקרו חיל. נכבדי מים רבוי
 מים והנ"ן נוספת כנ"ן נפתולי אלחים נפתלתי (ברא' ל' ח') והוא
 כטעם ואברם כבד מאד (שם י"ג ב'): ⁵הוטבעו מבנין הופעל על
 משקל החבאו ועקרו טבע: ⁶בחוקו מפעל קל ובא בר"פא הק"ף
 והשלם בחקקו בשקל בשמרו: ⁷באמצו מבנין פעל וחטע' שיהיו
 עומדים לעד. בעוזו סגור עוז ונבחר (תחל' כ"ד ח') ופירושו שלא יצאו
 המים ממקומם: ⁸בשומו לים חקו כמו שנ' אשר ישמתי חולל גבול
 לים (ירמ' ח' כ"ב). לא יעברו פיו כמו שפתיו. ⁹ואהיה אצלו
 אמון שם וחטע' כאמון וחטע' שהאמנתי וגדלתי אותו כטעם באמנה
 אתו (אסתר ב' כ') והוא בשקל נאמן: ¹⁰משחקת בתבל חטע' אחר
 שברא העולם הייתי משחק בתבל ארצו ושעשועי [וט']: ¹¹אל
 תפרעו מלשון רבנן ו'ל למפרע: ¹²לשמר חטע' שיאמר לפתח אם
 יוכל לדבר עמי: ¹³ויפק כמו ויוציא ובמקום אחר נמצא יפיק תבונה
 (ג' י"ג). והוא מבנין הפעיל ועקרו פיק: ¹⁴וחוטאי חטע' החוטא אלי
 חוטא נפשו וכל משנאיי אחבו מות:

ט. ¹מי פתי חטע' אחר שבנתה ביתה תחכמה אמר מי פתי
 יסור חנה. זה משל לתלמיד חכם שרוצה ללמד לאחרים שיסדר
 תחכמה והספרים ואחר כן ילמד אותם לתלמידים: ²לכו... בלחמי
 פירוש מן לחמי והב"ית במקום מן כב"ית ומאמה לא ישא בעמלו

א ב"י זה זה. ב ב"י שם. ג ב"י יעבור. ד ב"י עמו.
 ה ב"י משנאיו. ז ב"י לא לאחרים.

(קהל' ה' י"ד) שהוא מקום מן: ⁶ עזבו הטע' עזבו האנשים פתאים ולא תלכו עמהם. וי"א עזבו הפתאים הפתיות. וחיו הטעם וחיו כמו ומות בהר (דבר' ל"ב נ'). ואשרו מפעל קל בשקל שמרו ופי' צערו: ⁷ יסר לץ מנו' מוסר והטע' המיסר אותו לקח לו קלון שיחרפנו. וכן מי שאומ' לרשע מומו יקח לו קלון. וי"א מוכיח לרשע הוא רוצה לשמע מומו שיאמר לו הרשע אבל אתם לא תהיו כלצים שתחרפוני: ⁸ תן לחכם מוסר ויחכם עוד: ¹⁰ קדושים שם התאר לה' ק'ב'ה' וטע' ודעת אלהים קדושים הוא הבינה הנכונה. ומצאנו במקום אחר כי אלהים קדושים הוא (יהושע כ"ד י"ט). והפסוק כפול בטע': ¹⁹ אשת כסילות והטע' אני אמרתי לך זה אבל אשת כסילות ואשת פתיות תאמר לך זה. ובל ידעה מה פרושו מאומה וכמוהו וחכמת מה להם (ירמ' ח' ט'): ¹⁷ מים גנובים ימתקו בעת עצירה שאן נמצא מים. ולחם סתרים ינעם בעת הרעב כאשר יאכל אדם בסתר שלא ימלו לו הלחם והמים ככה ימתק משכב אשה אחרת העשוי בסתר: ¹⁸ ולא ידע האיש כי רפאים שם והטע' מתים שמתו בפשעה קרואים שלה:

י. ² לא יועילו אוצרות רשע לאדם ביום אידו רק אם הם מקובצים בצדקה היא תצילם ממות: ³ והות רשעים שעשועים היא תהדוף אותם. ומלת תהדוף כמו בהדוף: ⁴ י"י (דבר' ט' ד'): ⁵ רש הטע' העושה כף רמיה לשקול בו יהיה רש באחרונה. ומלת כף כמו מאזנים מטע' מקומו והמשקל דומה לכף. ויד חרוצים הנאמנים העושים ביושר כל מלאכתם ידם תעשירם. ומלת חרוצים מנו' כן משפטין אתה חרצת (מלכים א' כ' מ'): ⁶ אגר בקיץ מנו' ולא תאגר (דבר' כ"ח ל"ט) אגרה בקציר מאכלה (משלי ו' ח') והבל עניין אסיפת. נרדם מנו' מה לך נרדם (יונה א' ו'). בן מביש עצמו שילך בשערים שיתנו לו: ⁷ ופי רשעים יסתיר חמם עד שיראה עת שילשן. [8 a] ויש אומר' שהחמם יכסה פיהם: ⁷ זכר... ושם רשעים ירקב שלא יחזיר כמו עץ רקבון והבל עניין בלוי: ⁸ חכם לב יקח כמו ילמוד והוא מנו' כי לקח טוב (ד' ב'). ואויל שפתים שידבר הרבה. ילבס טעמו יכשל והוא מבנין נפעל תקרו לבס:

יְהוֹלֵךְ בָּתָם שִׁילַךְ בְּדֶרֶךְ יִשְׂרָאֵל יֵלֶךְ בְּטָח. וּמַעֲקֹשׁ מַעוֹת דְּרָכָיו שְׁלֹא יֵלֶךְ בְּדֶרֶךְ יִשְׂרָאֵל יוֹדֵעַ פִּירוּשׁוֹ יִשְׁבֵּר וְהוּא מִנּוֹ וַיּוֹדַע בָּהֶם אֶת אִנְשֵׁי סוֹכּוֹת (שׁוֹפ' ח' ט"ז): ¹⁰ קוֹרֵץ מִנּוֹ קוֹרֵץ בְּעֵינָיו (ו' י"ג). יִתֵּן עֲצַבַּת שִׁיבָא לְיָדֵי עֲצָבוֹן בַּעֲבוּר שֶׁהִיא תוֹעֵבַת י"י: ¹¹ מִקּוֹר חַיִּים כְּלוֹמ' בְּמִקּוֹר חַיִּים שֶׁמִּקּוֹר חַיִּים בַּעוֹלָם בְּדִבְרָיו הַטּוֹבִים: ¹² שִׁנְאָה הַטַּע' הַשִּׁנְאָה תַּעוֹרֵר מִדְּנִים שִׁיבָא לְיָדֵי תַּנְחָה. וּמִלֵּת תַּעוֹרֵר בְּשֶׁקֶל תַּכְנוֹן וְהוּא מִפּוֹעֵל מְרֻבֵּעַ. וּמִלֵּת מִדְּנִים מִנּוֹ מִדּוֹן וְהַכֹּל עֲנִין מִלַּחֲמָה: ¹³ בְּשִׁפְתָיו... תִּמְצָא חֲכָמָה שִׁילְמוֹד אוֹתָהּ. וּשְׁבַם לְנוֹט חֶסֶד לֵב שֶׁאֵינָנו יוֹדֵעַ לִוְסֵר אוֹתָהּ: וּפִי אוֹיֵל חֶסֶד ב' יֵת וְהַטַּע' וּבְפִי אוֹיֵל נִמְצָא דִּבְרַר רַע שֶׁתְּהִיָּה לוֹ מַחֲתָה קְרוּבָה. ¹⁴ מַחֲתָת דְּלִים פִּירוּשׁוֹ רִישׁ וְעֵינִים הִיא מַחֲתָתָם: ¹⁵ פְּעוֹלַת צָדִיק הוּא בַּעֲבוּר שִׁיחִיהּ יוֹתֵר, תְּבוֹאָת רָשָׁע פִּירו' פְּעוֹלַת רָשָׁע שֶׁהוּא עוֹשֶׂה וּמַעֲשֵׂיו יֵהְיוּ לַחֲטָאִת: ¹⁶ וְעוֹזֵב תּוֹכַחַת מֵאִישׁ מַתְעָה הִיא אֶרֶץ חַיִּים: ¹⁷ דְּבָה מִנּוֹ אֶת דְּבָתָם רַעָה (בְּרָא' ל' ז' ב'): ¹⁸ בְּרַב דְּבָרִים הַטַּע' מִי שִׁידְבֵּר הַרְבֵּה לֹא יִחְדַּל שְׁלֹא יִבֹּא פֶשַׁע בְּדִבְרָיו. וְחוֹשֵׁךְ שִׁפְתָיו שְׁלֹא יִדְבֵּר הוּא הַמִּשְׁכִּיל: ¹⁹ כֶּסֶף נִבְחָר הַטַּע' כֶּסֶף נִבְחָר כֵּן לִשְׁוֹן צָדִיק שִׁידְבֵּר דְּבָרִים צְרוּפִים וְנִבְחָרִים. רַק בִּלְבַּב הַרְשָׁעִים כִּמְעַט הוּא הַלִּשְׁוֹן בְּעֵינֵיהֶם שֶׁמְבִזִּים אוֹתוֹ: ²⁰ שִׁפְתֵי צָדִיק יִרְעוּ רַבִּים הַטַּע' יִלְמְדוּ אִנְשִׁים רַבִּים וְהוּא מִנּוֹ וְרַעוּ אֶתְכֶם רַעָה וְהַשְׁכֵּל (יִרְמ' ג' ט"ו). וְאוֹיֵלִים בַּחֶסֶד לֵב יִסּוּחוּ בַּעֲבוּר שְׁלֹא יִלְמְדוּ חֲכָמָה: ²¹ בְּרַכַּת י"י הַטַּע' בְּרַכָּה שֶׁתִּבָּא מֵאֵת הַשֵּׁם עַל פִּי מִזְלוֹ אוֹ עַל פִּי מַעֲשָׂיו הַטּוֹבִים הִיא תַּעֲשִׂיר הָאָדָם. וְלֹא יוֹסִיף עֲצָב עִמָּה שְׁלֹא תְּבוֹא אֵלָיו בַּעֲצָבוֹ: ²² כִּשְׁחֹק לִכְסִיל הַטַּע' כִּשְׁחֹק הוּא בְּעֵינָיו כִּשְׁעִשָּׂה זִמָּה. וּמִלֵּת זִמָּה כְּמוֹ זִמָּה הִיא (וַיִּקְרָא י"ח י"ז). כֵּן שְׁחֹק לֵאמֹר חֲכָמָה שֶׁהוּא שִׁמְחָה בָּה: ²³ מִנּוֹרַת מִנּוֹ וּמִנּוֹרַתָּם אֵבִיא לָהֶם (יִשַׁע' ס"ו ד') וּפִירו' מִן הַדְּבָר אֲשֶׁר יִפְחַד יִבֹּא אֵלָיו רַק תֹּאוֹת צָדִיק[ים] יִתֵּן הַקְּבָה': ²⁴ וּשְׁנוֹת רָשָׁעִים תִּקְצְרֶנָּה מִנּוֹ שְׁנָה. תִּקְצְרֶנָּה בַּעֲבוּר שֶׁאֵין הוֹלְכִין: ²⁵ יָמוּס מִבְּנִין נִפְעַל בְּשֶׁקֶל יָכוֹן: ²⁶ פִּי צָדִיק יִנּוֹב חֲכָמָה כְּלוֹמ' יִרְבֶּה חֲכָמָה. וְהוּא מִנּוֹ עוֹד יִנּוֹבָן בְּשִׁיבָה (תְּהִל' צ"ב ט"ז): ²⁷ שִׁפְתֵי צָדִיק יִדְעוֹן

א ב"י בלב. עין י"ד ל"ג. ב ב"י לא. ב ב"י פי.
 ג ב"י ומלח. ב ב"י חכמה תבונה.

לשום שלום בין איש לאיש. ופי רשעים ידבר תהפוכות בין איש לאיש:

יא. ² בא זדון הטע' כשיבא איש זדון בעולם יביא עמו קלון וכשיבא איש צנוע בעולם יביא עמו חכמה: ³ וסלף בוגדים מגו' ויסלף דברי צדיקים (שמות ב"ג ח'). ישרם הטע' ישור אותם: ⁴ צדקת.. ובהות הטע' ובעבור הות בוגדים שיעשו ילכדו: ⁵ במות כשימות אדם רשע אברה תקותו מן העולם הבא. ותוחלת איש אונים אברה והוא מגו' און: ⁶ צדיק מצרה נחלץ מגו' יחלצון ידירך (תהל' ס' ז') והוא מבנין נפעל. ויבא רשע תחתיו של צדיק: ⁷ בפה חנף הטע' החנף ישחית בפה רעהו שילשן אותו לאחרים. וצדיקים בדעתם יחלצו מן החנף והטע' בדבריהם הטובים יצילו עצמם ממנו: ⁸ בברכת.. ובפי רשעים תהרס הקריה שילשינו האדם אשר בה: ⁹ בז' לרעהו הוא חסר לב ואיש תבונות יחרש כאשר יבחו אותו: ¹⁰ באין תחבולות בעבור שאין לו יועצים יפול עם ותשועה תבא ברב יועץ: ¹¹ רע ירוע רע נמצא פתוח ועל כן יהיה מפעלי הכפל בשקל נשקו בר (תהל' ב' י"ב) ושרשם רעע ברר והוא מלשון ארמית ובפרזלא דמרעע כל אילן (דני' ב' ס') גם מלשון של העברית תרועם בשבט ברל (תהל' ב' ס'). ומלת ירוע מבנין נפעל מזאת הגזר' וראוי להיות כמו יבן לולי הר"ש שאינה מקבלת דגשות. והוא מבנין נפעל ופירושו שבר ישר בעבור שערב זר והטע' שיבא אל ביתו לקחת משכנו. ושונא אנשים תוקעים והטע' שאינו רוצה לעשות ערבות כמוהן ישכן לבטח: ¹² אשת חן תתמוד כמו תסמוד והטע' היא תתמך אותו במעשיה הטובים. ועריצים יתמכו עושה בשחד שיקחו יקבצו ממון: ¹³ גומל מגו' וינמול שקדים (במד' י"ז כ"ג) והטע' איש חסד גומל נפשו שיעשה מעשים טובים. ואיש אבזרי עובר שארו שהולך אחר תאות הבשר. ומלת שארו כמו בשר מגו' אם יבין שאר לעמו ¹⁴ (תהל' ע"ח כ'): ¹⁵ רשע עושה פעולת שקר שלא יעשה כי אם מעשים רעים. וזרע צדקה [86] היא פעולת אמת ויקבל אדם שכר טוב ממנה: ¹⁶ כן כאשר העושה צדקה בעבור חיים שירבו לו כן מרדף רעת למותו: ¹⁷ תועבת.. עקשי לב

¹⁸ ושם כתב הראב"ע בפירושו, ושאר כמו בשר.

שלבן מעוות: ²¹ יד ליד לא ינקה איש רע שאם יעשה הוא רע מיד
 יביא לו השם רעה: ²² נזם הטע' כנזם זהב. וסרת טעם שאין לה
 דעת: ²³ תאות צדיקים לעשות טוב ותקות רשעים לעשות עברה:
²⁴ יש מפזר שעושה צדקות. וחושך מיושר אך למחסור שיבא אליו:
²⁵ נפש. נפש ברכה הנותן מברכותיהם לעניים תדושן על ברכתו. ומרח
 האנשים גם הוא יורא ²⁶ כי אם הרוה את הארץ (ישע' נ"ח י') גם
 הוא נקרא יורא ²⁷ כי יורה ומלקט (דבר' י"א י"ד): ²⁸ מונע בר שלא
 יסבירו בעת הצורך שהוא יקר יקבוהו לאום והטע' יקללהו העם שהם
 רעים: ²⁹ שוחר טוב לעשות טוב והטע' שיקרים עצמו לעשותו יבקש
 רצון מח'ק'ב'ה': ³⁰ עוכר.. ועבד הוא האויל לחכם לב: ³¹ פריס
 צדיק חכמתו בעץ חיים להאריך נפשו בעולם. ולוקח מלמד מנו' כי
 לקח טוב נתתי (ד' ב'): ³² הן צדיק הרעות שיעשה בארץ ישלם לו:
 יב. 'טוב הטע' איש טוב יפיק רצון מ'. ואיש מזמות
 ירשיע הטע' איש מחשבות רעות ירשיע תמיד וי"א שהוא כמו זמות:
 'אשת.. וברקב בעצמותיו מהבעל כאשר היא מבישה שיש לבעל
 בלימה ובשת: ³³ מחשבות צדיקים לעשות משפט. תחבולות כמו
 מחשבות: ³⁴ דברי רשעים לארב דם: ³⁵ הפוך רשעים הטע'
 הק'ב'ה' יהפוך אותם שיוציאם מזה העולם ואינם שלא יהיו
 לו זכר בעולם. ובית צדיקים יעמוד שיהיה לו זכר לעולם:
³⁶ חסד.. מצוד מנו' מצודים וחרימים. רעים שם כמע' רעות. ושרש
 צדיקים יתן שלא יוכל הרשע להשחיתם: ³⁷ בפשע שפתים יצא
 סוקש רע. ויצא צדיק מאותה צרה בזכותו: ³⁸ אויל כיום שיתקומם
 עם חברו יודע בעסו... אם הוא סבלן: ³⁹ יש בוטה מנו' לבמא
 בשפתים (ויקרא ה' ד'). והטע' יש איש מבמא בשפתים ומפרש דבר
 רע עם פיו להלשין חברו שהוא כמדקרות חרב שממית אותו.
 ומדקרות מנו' כל הנמצא ידקר (ישע' י"ג מ"ו): ⁴⁰ שפת אמת תכון
 לעד הטע' תעמוד בשלוח לעד. ועד ארגיעה כמו רגע כי הוא שם
 הא"לף נוסף והטע' יאבד מן העולם: ⁴¹ מרמח.. חורשי כמו חושבי:
⁴² לא יאנה מנו' אנה לידו (שמות כ"א י"ג). והטע' לא יקרה לו שום
 און והטע' שום רעה בעולם. ורשעים מלאו רע הטע' יהיו מלאים

מכל דבר רע: ²⁵ אדם.. יקרא אולת שיוריע לאנשים אולתו: ²⁶ יד חרוצים ישרים מנו' בן משפטין אתה חרצת (מלבים א' כ' מ'). ויד רמיה תהיה למס והוא מנו' וימס לבב העם (יהושע ו' ה'): ²⁷ ראנה הטע' כאשר יהיה דאנה בלב איש ישחנה הראנה מלבו. ובדבר טוב ישמחנה הראנה שישבנה לשמחה וזאת היא רפואתו. וכמוהו לפניו תדרן דאבה (אויב מ"א י"ד) והטע' תשוב "הראבה דיצה" לפניו: ²⁸ יתר מנו' יתרן והוא שם התאר. והטע' יתרן טוב יהיה לו יתר מחברו לצדיק על צדקו. או הטעם כי צדקתו תציל אותו אבל הרשעים דרכם תתעה אותם: ²⁹ לא יחרוך מלשון ארמית ושער ראשהון לא התחרך (דני' ג' כ"ז). והטע' לא יבשל איש רמיה צידו והטע' לא יוכל להעמיד אותה עמו כי מהרה יאבד ממנו. ויש מפרש יחרוך ענין ישרוף כמו איש ערשם הציידים ששורפים כנפי העופות בעבור שישמרו עמם שלא יעופו והטע' איש רמיה לא יוכל לעשות בן ור"ל כי כל מה שיגזול יאבד: ³⁰ בארח צדקה הטע' מי שיעשה צדקה יהיה לו חיים. ובדרך נתיבתה מהצדקה לא ימצא מות. ומלת אל כמו לא. וי"א נתיבה צריך להיות במפיק:

יג. 'בן חכם הטע' בן חכם ישמע מוסר אב: ³¹ מפרי פי איש מדבריו הטובים המועילים לבני העולם יאכל טוב. [ונפש] בוגדים תאכל שכר החמס שהוא עושה: ³² נוצר פיו מדבר דבר שאינו [ראוי] שומר נפשו מכל רע. פושק כמו פותח כמו ותפשקי את רגליך (יחז' ס"ז כ"ה) והטע' פותח שפתיו לדבר דבר שאינו ראוי לאמר תבא מחתה-לו: יסתאוו נפשו של העצל ואין לא נמצא מה יאכל מפני עצלותו שאיננו מטריח עצמו בעבור מחיתו. ונפש חרוצים הם הנאמנים העושים בזכויות כל מלאכתם תדושן והוא מנו' וריתי נפש הבהנים דשן (ירמ' ל"א י"ד) והכל ענין שומן: ³³ דבר.. ורשע יבאיש ויחפיר החפץ דבר שקר: ³⁴ צדקה הטע' תצור הצדקה מי שהוא תם דרך ההולך דרך ישרה. והרשע[ה] תסלף איש חסאת. ומלת חסלף כמו תעות כמו ויסלף [9a] דברי צדיקים (שמות כ"ג ח'): ³⁵ יש מתעשר הטע' [י]ש אדם שהוא עשיר ואין כל שלא ישאר לו מאומה באחרונה ויש אדם שהוא מתרושש ועני ויש לו הון רב אחרי כן. והפסוק דבק בעליו ובתחתון והטע' כי העושר תלוי במזל על כן

^a כ"י הדיצה ראנה.

בעודנו עמו נותן עצה החכם שיעשה צדקה ממנו כי ⁶ כפר נפש איש עשרו יצילנו מפגע רע. ורש לא שמע⁷ גערה אם לא יעשה צדקה כי אין לו מה יתן רק העשיר ישמע כל היום גערות אם לא יעשה צדקה. או הטע' כפר הנפש איש שיפדהו מיד ארבו שתפסהו רק רש לא ישמע גערה כי אין לו אורבים. ועל הפירוש הזה השני הפסוק עומד בפני עצמו ואינו דבק למעלה: ⁸ אור צדיקים⁹ ישמח בטע' יאיר וכמוהו ישיש כניבור לרזן ארח (תהל' י"ט ו') ונר רשעים היא הנשמה המאירה פני הגוף כנר: ¹⁰ רק בודון זה הפסוק דבוק עם הפסוק למעלה ממנו והטע' כי כל אחד מן הרשעים יתן מריבה בין איש לאיש חנם שלא ידע למה רק בעבור זדק שיש בו. ומלת זדון פרושו רשע. ומלת מצה מנ' אנשי מצותך (ישע' מ"א י"ב). והכל ענין מריבה עם אנשים יש חכמים שלא יתנו מצה ולא יריבו: ¹¹ הון שבא מהבל ומשקר ימעט ויאבה. וקובץ על יד שייגע בו בידיו אותו האיש ירבה על שבא מאמונה ומטרח גופו: ¹² תוחלת כמו תקוה מנ' לא יחל לבני אדם (מיכה ה' ו'). תוחלת שיש לאדם על דבר אחר והיא מאוחרת מחלה לב. ומלת מחלה פועלה מבניין הפעיל החלה כמו שנעשה מן הרבה הפועלה לנקבה מרבה (נחמ' ט' ל"ז) והוא מנ' חלי. ובעץ חיים היא ללב התאוה כאשר היא באה מעתה: ¹³ בן לדבר מצוה יחבל לו. ומלת יחבל חרנו' ישחית. ישולם מנ' שלום: ¹⁴ תורת חכם היא במקור חיים שמוזה אליו לסור ממוקשי מות: ¹⁵ שכל טוב יתן חן לאדם על דבריו. ודרך בוגרים איתן הטע' שהוא חזק וקשה שאין להם שכל: ¹⁶ כל ערום יעשה דבריו ברעת כמו הנחש היה ערום (ברא' ג' א'). ובסיל יפרוש¹⁷ אולת שטודיע אולתו לרבים: ¹⁸ מלאך שהוא רשע יפול ברע וציר אמונים הוא מרפא לשלחו: ¹⁹ ריש וקלון יבא למי שפורע מוסר שאיננו רוצה לקבל אותו והוא מנ' למה תפריעו את העם ממעשיו (שמות ה' ד'): ²⁰ תאוה שיש לאיש לעשות רע כשהיא נשברת וימשול בה האדם ולא יעשנה תערב לנפש אחרי בן כאשר נמלט מאותה עבירה. ומלת נהיה מנ' ואני דניאל נהייתי ונחלייתי ימים (דני' ח' כ"ז). ותועבת כסילים הוא האיש שיסור מרע ולא יתלים תאותו. הם

א כ"י ישמע.

ב כ"י צדיק.

ג כ"י פירוש.

סתעבים אותו: ²⁰ הולך.. ורעה פי' מתחבר עמהם ירוע וישר כי ילמוד ממעשיו הרעים ולא ימלט מפגע רע: ²¹ חטאים שם התואר והטע' אנשים חטאים הרעה שהם עושים תרדף אותם ותפילם. ואת צדיקים ישלם טוב השם בצדקתם: ²² טוב הטע' איש טוב ינחיל בני בנים. וצפון לצדיק חיל איש חוסא. ומלת חיל כמו ממון. זה הפסוק כטע' יבן וצדיק ילבש (איוב כ"ז י"ז): ²³ רב אוכל בעבור רב אכל שיעשה האדם ולא ישמר ממונו יבא לגיר רשים והטע' שיהיה רש. ויש נספה האוכל בלא משפט שאינו אוכל ועושה כסדר: ²⁴ צדיק אוכל לשובע נפשו שחמץ לו השם פרנסתו כמו שנ' לא ראיתי צדיק נעזב (תהל' ל"ז כ"ה). ובמין רשעים תחסר שאין לו מה יאכל. זה על הרב כי ראינו רשעים הרבה בכל טוב בעולם. ויתכן לפרש לשובע נפשו להחיות נפשו ולא לתאותו שאיננו רוצה בהנאת העולם הזה והרשעים לא תמלא בטנם לעולם בכל אשר הם אוכלין וזה טעם תחסר:

יד. 'חכמות נשים הטע' חכמות נשים בנתח ביתה מעמלה בעושר ובנכסים וכבוד. ואולת שם 'התאר. והטע' האשה האולת בידיה תהרסנו שאם ישאר לה ממון בעלה היא מאבדת אותו באולתה: 'הולך הטע' מי שהוא ירא י"י הולך בישרו הראוי ללכת. ונלוז תאר מנפעל ומעוות מדרכיו בווה השם בדרכיו הרעים וכמוהו ונלוזים במעגלות [ט] (ב' ט"ו) ומעוותים: 'בפי... חמר' חרנו מטה והטע' בפי אויל שבט גאווה המדבר בגאווה ומכה בלשונו האנשים. ושפתי חכמים תשמרם מדבר דברי גאווה וש"ר ק הו"ו תחת ח"לם ובא בן בעבור ההפסקה כמו ישפוטו הם (שמות י"ח כ"ו) לא תעבורי מזה (רות ב' ח') והטע' כל אחד מהשפחות תשמר מדברי גאווה: 'באין אלפים כמו שוורים כמו שגר אלפיך (דבר' ו' י"ג) והטע' באין אלפים לאדם לחרש השרות יש לו אבוס בר אחד והטע' מעט. ורב תבואות יש לאדם בכוח שור שיוכל לחרש בהם כל שדותיו. ומלת [ט] אבוס המקום שמימיין שם התבואה וכמוהו פתחו מאבוסיה (ירמ' נ' כ"ו): 'בקש לץ חכמה ואומר שאינו מוצא עם מי ילמד. ודעת לגבון נקל הלמד מכל האדם והטע' נקל הוא לו

א בכ"י שתי פעמים. ב בכ"י אותה. ° עין שפת יתר נ'.

למצא אותו ובא הדעת הנה על לשון זכר. והנכון בעיני לפרש כן בקש כי הלץ אומר שבקש חכמה והתעסק לדעת אותה. ובפסוק הזה ספר נריעות הלץ ושבת הנכון: ⁷ לך מנגד הטע' מרחוק תלך לאיש שתדע שהוא בסיל וגם מאיש אשר לא ידעת שיש לו שפתי דעת. ומ"ם מנגד מושכת בעד מלת ובל וטעמ' ומבל וכמו[הו] מ"ם מאל אביך מושך בעד ואת שדי (ברא' מ"ט כ"ה) וטעמו ומאת שדי: ⁸ חכמת ערום תועיל עליו להבין דרכו. ואולת כסילים תביאהו לעשות מרמה: ⁹ אוילים יליץ אשם הטע' ידבר אשם בין איש לאיש וילשינהו תמיד והוא מנז' כי המליץ בינותם (ברא' מ"ב כ"ג). ובין ישרים נמצא רצון שמימינן שלום בין איש לאיש. וי"ם יליץ ילעג מנז' ולצים לצון חמדו להם (א' כ"ב) ומלת אשם כמו קרבן כמו ואת אשמו יביא לי"י (ויקרא ה' כ"ה) והטע' מתלוצצים באשם שמביא על עונותיו ובין הישרים הקרבן נחשב רצון: ¹⁰ לב יודע טרת נפשו שבמרירותו ובשמחתו לא יתערב זר כי הוא לברו ידע המרירות והשמחה על האמת: ¹¹ יש דרך ישר לעשות רצונו ואחריתה מהדרך יביאהו¹² אותו הדרך לדרכי מות וזהו שאמ' החכם טוב אחרית דבר מראשיתו (קהל' ז' ח'): ¹³ גם הטע' אפי' בשחוק שיחוק האדם עם רעהו יכאב הלב ואחריתה מהשמחה תבא לידי תונה: ¹⁴ מדרכיו הרעים ישבע סוג לב מעוות והטע' ישבע מתנמול מעשיו הרעים. ומעליו מנז' עלה נדף (ויקרא כ"ז ל"ו). והטע' ישבע טוב אפי' מדבריו הקלים הטובים שהוא עושה: ¹⁵ פתי ואמין לכל דבר שיתעץ אדם אותו וערום יבין לאשורו ולא יאמין רק מה שהוא¹⁶ ראוי להאמין: ¹⁷ חכם הטע' מי שהוא חכם הוא ירא מה' ק'ב'ה' וסר מרע. ובסיל מתעבר במעשיו הרעים עם הק'ב'ה' ובוטח בדעתו שלא יקח השם תנמולו. ומלת מתעבר מנז' ויתעבר י"י כי למענכם (דבר' ג' כ"ו): ¹⁸ קצר אפים הוא האיש שלא יוכל למשל בכעסו על כן יעשה אולת: ¹⁹ שחו רעים לפני טובים שיראו מפלתם וישמחו. ורשעים על שערי צדיק כפול בטעם: ²⁰ גם לרעהו אפילו ישנא רש בעבור שאין לו ממון וכל שכן לאחרים: ²¹ הלא יהיו חתים האנשים שהם חורשים רע ופי' חושבים. וחסר ואמת יהיה לעושי טוב:

⁷ כ"י חכמות.

⁸ כ"י יביאהו.

⁹ כ"י שהיא.

²³ בכל עצב שיתעצב אדם יהיה מותר שירות בו. ודבר שפתים והטע' אבל בדבר שפתים המדבר האדם שלא לצורך אך למחסור כמו שנ' בזה הספר ברוב דברים לא יחדל פשע (י' י"ט): ²⁴ עטרת חכמים עשרם שבעבורו יכבדו אותו האנשים והוא כטעם טובה חכמה עם נחלה (קהל' ז' י"א). ואולת כסילים בעשרם הוא אולת שאין כמות: ²⁵ ביראת הטע' ביראת י"י היא יהיה מבטחו עז לאדם ולבניו נ"ב בעבודה יהיה מחסה השם בעבור יראת האב: ²⁶ ברוב עם הדרת מלך שיעזרוהו מאויביו שלא יגעו בו. ובאפס לאום הטע' ובאין עם תהיה סתת רזון שיתגברו עליו אויביו. ומלת רזון מנו' רחנים והוא המלך: ²⁷ ארך אפים הטעם אדם שהוא רב תבונה הוא ארך אפים שלא יכעוס מהרה וקצר רוח שאינו יכול למשול ברוחו מרים אולת לעצמו: ²⁸ חיי בשרים מנו' בשר כי הב"י עקר והטע' חיות הבשר הוא לב מרפא שאינו משים לבו לכל אשר הוא שומע ורקב העצמות הוא הקנאה שמשחית העצמות שהם מוסד הגוף. וטע' קנאה המקנא לכל דבר ואמרו רבותי ז"ל הקנאה והתאוה והכבוד מוציאין את האדם מן העולם: ²⁹ ברעתו שיעשה הרשע ידחה בה וחוסה במותו צדיק שהשם יביאהו לידי פגע רע. ואני מפרש כי מות הרשע מחסה לצדיק כי בחייו יארוג אותו ומפחד ממנו: ³⁰ בלב... תנוח חכמה ויוציאה וילמדה לרבים בעתה ובקרוב כסילים תודע בכל עת: ³¹ צדקה תרומם נוי כאשר הוא עושה אותה וחסד לאומים תחשב להם בקרבן חסאת וכלל בה כל נוי שיעשה אותה: ³² רצון הטע' רצון מלך יהיה לעבד משכיל שירצה בו המלך בעבור שכלו. ועברתו תהיה למלך כאשר הוא מביש בעבור שמביישים אותו על סכלותו:

טו. ¹ מענה רך ישיב חמה ממלך ומכל אדם והטע' המדבר בדברים נעימים רכים ואינו מדבר קשות. ומי שהוא מדבר בדבר [10 a] עצב וכעס יעלה אף האדם שיתגרה עמו ומלת אף כמו כעס: ² לשון חכמים תיטיב דעת מתקנת דבריה בחכמה אך ייטיבו בעיני האדם. ופי כסילים יביע אולת בעבור שישנאו אותו: ³ מרפא הטע' מי שיש לו לשון שמרמא הדברים הרעים בשומעו אותם ומשיב אותם למובח בעץ חיים שהאוכל ממנו יאריך ימים כמו שכתו' ולקח נס מעץ החיים ואכל חי לעולם (ברא' ג' כ"ב). וסלף כמו עוות מנו'

ויסלף דברי צדיקים (שמות כ"ג ח') והטע' ומי שיש לו עוות בלשון
 שאינו מדבר כהוגן עם חביריו ושבר יבא אליו ברוחו על בן ישמר
 מדבר: "אויל ינאץ כמו ימאס מנו' ותוכחת נאץ לבי (ה' י"ב).
 ושומר תוכחת אביו או מכל אדם יעשה דבריו בחכמה ובערמה והוא
 מנו' ערום: "בית חסר ב"ית כמו הנמצא בית י"י (דברי הימים ל"ד
 ל') והטע' בבית צדיק יהיה חוסן רב והטע' עושר רב וכמוהו וחסן ויקר
 יקחו (יחז' כ"ב כ"ה) והכל ענין חזק כי הממק חזק האדם. ובתבואת
 רשע פיר' ובפעולת רשע הבית נעכרת מעושר ומכבוד ויהיה הבית
 מלשון נקבה כמו כי שחה אל מות ביתה (ב' י"ח) והוא מנו' הכרעתני
 ואת היית בעוכרי (שופט' י"א ל"ה) והכל ענין השחתה. ומלת ובתבואת
 כמו שנמצא בספר הזה תבואת רשע לחטאת (י' ט"ז) שהכתוב ממשל
 המעשים והמחשבות במלת פרי כמו שמצאנו הנה אנכי מביא רעה אל
 העם הזה פרי מחשבותם (ירמ' ו' י"ט): "שפתי... יזרו מנו' מזרה
 ישראל יקבצנו (ירמ' ל"א י') והטע' יפזרו דעת וילמדו אותו לאחרים.
 ומלת שפתיים באה הנה על לשון זכר ובמקום אחר על לשון נקבה כמו
 אם תדברנה שפתי עולה (איוב כ"ז ד'). ולב כסילים לא יחשוב כן
 שילמד דעתו וילמדו לאחרים: "זבח רשעים תועבת י"י בעבור כי
 כל אשר להם מגול ומחמס ותפלת ישרים הטע' אפילו חפילתם היא
 רצון לפני הקב"ה בלא הבאת קרבן: "מוסר הטע' מוסר הוא רע
 וקשה לדעת למי שעוזב ארץ ישר והטע' לא יוכל לקבלנו על בן
 שונא תוכחת ימות שלא ירע מוסר לעולם. ויתכן מוסר רע וקשה
 יבא למי שעוזב ארץ ישר והטע' שיסרנו השם מוסר אבזרי על
 מעשיו הרעים והולך ומפרש ושונא תוכחת ללכת בדרכי ישר ימות
 בפשעו והוא טע' כפול: "שאל הטע' שאל ואברון שהיא תחת
 הארץ הוא נגד השם שרואה בשכלו. ונקרא שאל ואברון כל הנסתר
 תחת הארץ בעמקה שלא יוכל האדם לראות אותו כי אם השם. ואף
 כי לבות בני האדם מעטו כל שכן שרואה לבות האנשים על פני
 האדמה: "לא יאהב לץ לא ירצה שיוכיחו אותו ולא ירצה ללכת עם
 חכמים: "לב נבון יבקש דעת לדעת אותו. ופי כסילים ירעה
 כמו ילמד כמו ורעו אחכם דעה והשכל (ירמ' ג' ט"ו): "כל ימי עני
 רעים שיש לו עני הלב וכועס תמיד ואין עתי כמזהו. ומוב לב שאינו
 כועס מזהה ואינו משים דאגה על לבו במשתה תמיד יועיל אליו

והולך שמח תמיד באלו אוכל ושותה כל היום: ¹⁶ טוב מעט שירוח
 האדם ביראת יי' מאוצר רב ומהומה בו שהוא מנול ומחמם. ונקראת
 מהומה המעשים הרעים כמו וראו מהומות רבות בתוכה ועשוקים
 בקרבה (עמוס ג' ט'): ¹⁷ טוב ארוחת כמו וארוחתו ארוחת תמיד
 (ירמ' ג' ל"ד) והכל עניין אכילה וסעודה. הטע' טוב לאכול אכילת
 ירק לבדו בלא לחם ובשר ואהבה שם בייק הנאכל. בשמחה
 ואהבה יותר הוא טוב משור אבוס שהוא שמן שהעמידוהו על האבוס
 לאכל הרבה עד שהיה שמן ושנאה בו משור הנאכל בקטטה ובמריבה:
¹⁸ איש חמה שהוא בעל כעס וכועס תמיד. יגרה מנו' תגרה (תהל'
 ל"ט י"א). והטע' בעבור שלא יוכל למשול בכעסו ישיא ויסית מדון
 ומילת מדון מנו' מדינים ישבית הגורל (י"ח י"ח): ¹⁹ דרך עצל היא
 באלו משובת חדק בתוכה שלא יוכל ללכת בה על כן אינו מורח
 ונחל מסון אחרים. ואורח ישרים האוכלים מיניעם היא סלולה וישר
 להם: ²⁰ בן חכם ישמח אב בחכמתו ואם הוא כסיל בוזה אמו כי
 בעבור שאיננו הולך בדרך ישר חושדין אמו מזמה ומזנות ועל כן הזכיר
 בבזיון אמו יותר מאביו: ²¹ אולת הטע' האולת היא שמחה לחסר לב
 ומצא הנאה ואיש תבונה יישר לבת' בדרך האמת ולא יתעסק
 באולת: ²² הפר מחשבות הטע' של אנשים מחשבין מחשבות הרבה
 ובא אדם אחר להפר אותם בעבור שאין שם אנשי סוד ועצה
 החושבים אותם וברב יועצים היודעים לתת עצה תקום המחשבה כי
 האנשים ישמעו לעצתם ולמחשבותם: ²³ שמחה... במענה פיו בשיענה
 על האמת למי ששואלו עצה. ודבר בעתו הטע' ודבר האומר אדם
 בעתו מה טוב לו: ²⁴ ארח חיים נמצא למעלה בשמים לאדם
 ששכיל כלום [106] כי אם ישכל בדבר הבורא ומעשיו העומד למעלה
 בשמים ימצא ארח חיים למען יסור משאול מטה ולא תאבד נפשו:
²⁵ בית גאים יסת יי' פי' יעקר מנו' ובוגדים יסחו ממנה (כ' כ"ב)
 וגאים הם מלנץ הלוקחים בחזקה ממון חבריהם שאין להם כח על כן
 אמר ויצב גבול אלמנה הרודפים והנחלים אותה: ²⁶ תועבת יי'...
 וסחורים הם בעיניו של הק' ב'ה' אמרי נעים: ²⁷ עובר זה הפסוק
 נאמר על השרים ועל הדיינים המקבלים שוחד ומצדיקן רשע עקב שוחד

א ב"י שהיה שהיה. ט כ"י חבונות. עין י"א י"ב. ס כ"י ללכת.

ואומר עליהם ימי שבוע בצע והטע' הנחל ממק' אדם בדין שקר הוא עובר ביתו כי הבצע יביאהו שישחת ושונא סתנות שאינו מקבל שחדר יחיה בעשרו. ופי' בוצע גזל כמו למען בצוע בצע (יחז' כ"ב כ"ז). ומלת בצע ממון והם שני עניינים בלשון אחד: ²⁸ לב.. יהנה מנו' והטע' לבי תבונות (תהל' מ"ט ד') והכל ענין מחשבה והטע' לב צדיק יחשב לענות דבר שייטיב בעיני האדם ופי' רשעים יביע רעות ולא יחשב מה ידבר רק כל דבר שיבא לפיו. ומלת יביע כמו יגיד כמו יביעו ידברו עתק (תהל' צ"ד ד'): ²⁹ מאור הטע' כמו מאור עינים ישמח לב ויהיה נהנה ממנו כן שמועה טובה תרשן עצם והוא מנו' והיה דשן ושמן (ישע' ל' ב"ג) והכל ענין שומן: ³¹ און.. תוכחת חיים התוכחה שיוכיחו אנשים ומלת חיים תאר והטע' כאשר תשמע התוכחה שהיו ראויין לשמע החיים. בקרב חכמים תלין בעבור התוכחה והמוסר והטע' עמם בכבודם תשב. ויתכן לפרש חיים שם והטע' שתשמע תוכחה שבעבורה יהיו לך חיים ותהיה בקרב חכמים תלין בעבורה וחצי הפסוק בפירוש הראשון: ³² פורע מנו' כי פרעה אחרן (שמות ל"ב כ"ה) שידבר דבר רע שימות בעבורו זה הפך הפסוק ראשון לזה. ושומע תוכחת שיקבל אותה קונה לב שיחיהו בדבריו ובמוסריו הטובים: ³³ יראת י"י היא מוסר החכמה שבעבורה ידבר החכם במוסר חכמתו ואינו מדבר בכעס. ולפני הכבוד והטע' ומרם שיהיה כבוד היתה לו ענוה שסבבה אותו:

טו. ילאדם מערכי לב המסדר בלבו מה שיאמר ומי"י מענה לשון שידבר דבריו בלי טשנה: ² כל דרכי איש שהוא זך ונקי הוא בעיניו של הק' ב'ה' שהוא רואה אדם זכן יתכן כי תוכן רוחות י"י והטע' הוא ³ תיכנס והבינם ואל"י ירע כל מעשי איש: יגל מנו' וגללו את האבן (ברא' כ"ט ג') והטע' גל אליו כל מעשיך שתכמת בו בכל אשר תעשה ואם תעשה כן אז יכוננו מחשבותיך וזה בטע' ואל בינתך אל חשען (ג' ה') הנזכר: ⁴ כל פעל י"י למענהו בעבור הצדיק הנזכר והוא הוך וגם רשע יביא ליום רעה בעבורו שהוא שונא אותו: ⁵ תועבת.. יד ליד הטע' יד השם יפה ליד הרשע ולא ינקה מאשר יעשה: ⁶ בחסד.. וביראת י"י שתהיה לאדם יסור מרע. ומלת סור

²⁸ כ"י תכנים והכנים ועל. ²⁹ כ"י יפה.

מקור או פעול כמו סוג לב (י"ד י"ד): 'ברצות המע' ברצות השם במעשיו הטובים גם אויביו יביא לפניו וישלים אותם אותו: 'טוב מעט שיהיה לאדם בצדקה וביושר מרוב תבואות בלא משפט שיהיו מחמם ומגול: 'לב אדם יחשב' דרכו אנה ילך וי"י יכין צעדו שישמרהו בלכתו והוא מנו' בצעדך משרה אדום (שופט' ח' ד'): ¹⁰ קסם מנו' קוסם קסמים (דבר' י"ח י'). כמו קסם שיעשה האדם לדעת דבר בן היו ראויין להיות שפתי מלך ויחקור הדבר עד שידעו בעבור כי במשפט לא ימעל פיו: ¹¹ פלס כמו פלס מעגל רגלך (ד' כ"ו). משקל האבנים ומאזני משפט ל"י הם כי הוא צום בתורה כמו שכתו' מאזני צדק אבני צדק (ויקרא י"ט ל"ו). מעשהו כל אבני בים ישרים ואמ' כי שמה ישמרום עד עת שישקלו: ¹² בהן: ¹² תועבת המע' ראוי להיות תועבת מלכים לעשות רשע כי בצדקה יכון כסא: ¹³ רצון המע' ראוי להיות רצון מלכים שפתי צדק. ודובר ישרים ראוי שיאהב כמו שאמ' דוד עיני בנאמני ארץ לשבת עמדי (תהל' ק"א ו'). ומלת ישרים כמו מישרים וכמחזו וישרים עמו (דני' י"א י"ז): ¹⁴ חמת מלך הוא במלאכי מות ועם זה איש חכם יכפרנה והוא עניין בטול כמו וכפר בריתכם את מות (ישע' כ"ח י"ח): ¹⁵ באור פני מלך זה הפסוק הפך הראשון לזה והנו באור פני מלך שמאיר פניו לאנשים נמצא חיים. ורצונו שרתצה בעמו הוא כעב מלקוש שייטיב לאדמה: ¹⁶ קנה חכמה מקור והמע' מה טוב לקנותה יותר מחרוץ והוא הזהב. וקנות בינה נבחר לקנותה יותר מכסף: ¹⁷ מסלת מנו' סולו סולו המסלה (ישע' ס"ב י') והמע' המסלה הישרה שילך בה תביאהו לסור מרע. נוצר דרכו שילך בדרך ישר שומר נפשו שלא יבא לידי פגע רע: ¹⁸ לפני שבר המע' מרם שיבא שבר לאדם היה לו גאון שיביא אליו. ולפני כשלון המע' במרם שיבא כשלון לאדם היה לו גבה רוח: ¹⁹ טוב המע' טוב לאדם שיהיה שפל רוח ועמד עם ענוים יותר משיחלק שלל עם גאים שהם לסטים: ²⁰ משכיל על בן אמר משכיל על דבר מה יצא ממנו אם יעשהו ובוטח ב"י שיעשה לו צרכיו ולא יחלק שלל [ג' א] עם גאים אשריו: ²¹ לחכם לב המחשב דברי חכמה בלבו יקרא נבון בעבור

א ב"י יחשוב. ב ב"י שישקלו לו. ג ב"י י"י. ד ב"י לסתים.

שמעצמו מוציא כמה דברים. ומתק שפתים יוסיף לקח וכמוהו ומלכים ירד (ישע' ט"א ב')^א מעמו על מלכים. ומתק שפתים נקראו דבריו הטובים והטע' על נועם דבריו המדבר יוסיף לקח וחכמה והטע' כי בעת שהוא מדבר ימתיק דבריו ומישר אותם: ²² מקור במקור חיים שכל בעליו. ומוסר אוילים הוא מוסר אולת ואין ראוי לקבל תוכחתו: ²³ לב. . . ישביל פיהו איך ידבר ביושר. ועל שפתיו יוסיף כמע' הפסוק הנזכר ומתק שפתיו יוסיף לקח: ²⁴ צוף הטע' בצוף דבש שהוא מתוק בן אמרי נעם^ב הם מתוקים מתוק יענה כל אחד מהם מן המאמרים שהוא מתוק לנפש בשומעו טוב מאמר וגם הוא מרפא לעצם: ²⁵ יש דרך ישר לפני איש בלכתו בה ואחריתה תהיה בדרכי מות וזהו שאמר החכם טוב אחרית דבר מראשיתו (קהל' ז' ח'): ²⁶ נפש. . . עמלה לו לעצמו ולצרכו. כי אכף עליו פיהו הטע' פיהו גורם אליו שתעמל מה שיאכל וכמוהו ואכפי עליך לא יכבד (איוב ל"ג ז') סבת אימתי: ²⁷ איש. . . בורה מנ' כי יכרה איש בור (שמות כ"א ל"ג) והוא כמו לב חורש מחשבות און (ו' י"ח) והטע' חושב רעה לעשות. ועל שפתיו היא הרעה כשהוא דובר אותה כאש דולקת והוא מנ' צרבת השחק (ויקרא י"ג כ"ג) והוא תאר במקום פועלת: ²⁸ איש תהפוכות שאינו הולך דרך ישר. מרון כמו מריבה מנ' מדינים ישבית הנול (י"ח י"ח). ונרגנ מנ' ותרננו באהליכם (דבר' א' ב"ז) והוא המלשן מפריד אלוף בלשונו מעל חברו, האוהב אותו. ומלת אלוף כמו גדול והיה כאלוף ביהודה (זכר' ט' ז'): ²⁹ איש חמם העושה חמם יפתה רעהו לרמותו בממק ובכל ענינו והוליכו בעצתו בדרך לא טוב על זאת אמרו רבותי ז"ל הוי זהיר מן האדם היותו לפי דרכו: ³⁰ עוצה כמו עוצם עיניו מראות ברע (ישע' ל"ג ט"ז) שנים בעניין אחד כמו ריץ ורצה ורבים בן והטע' סוגר עיניו לחשוב תהפוכות על אנשים וכן מנהג רוב החושבים שסוגרין את עיניהן. או מעמו עצה עיניו לאחר לחשוב תהפוכות. קורץ שפתיו ג"כ לאחר ומעמו כמו נושך או מניע ועם^ג אלה העניינים והרמזים משלים הרעה

^א שם כתב הראב"ע ח"ל ישרים אחרים על מלכים. ^ב כ"י

שפר. ^ג בכ"י שתי פעמים. ^ד כ"י ואם.

שחשב. זה הפסוק רבק בעליון איש חסם כי הוא עושה כל זה:
 י"עטרת תפארת שיבה לאדם כאשר בדרך צדקה תמצא: י"טוב
 ארך אפים שיסבול כעסו ולא יכעס מהרה יותר מנבור. ומושל
 ברותו כאשר הכעס עומד לצאת ולא יצא יותר הוא זה מלובד עיר:
 י"בחיק חיק נקרא הסקום המישור והחלק וכמוהו ומחיק הארץ (יחז'
 מ"ג י"ד) והטע' שמה יושלך הנורל והוא מנו' ויטילו^ה את הכלים (יונה
 א' ח') ומי"י כל משפטו על מי יפול הכל כי בגזרתו וברצונו
 הוא הכל:

יז. י"טוב פת הרבה עם שלוח בה שיאכל האדם מבלי בשר
 וכל דבר הנאכלת עמה וכן נקרא מנחה בלא שמן הרבה (ויקרא ז' י').
 ומ"ם מבית כמו יותר. ובחי ריב שאוכלים הזבחים בריב ובמצה זה
 עם זה: י"עבר [משכיל].. ובתוך אחים יחלק נחלת לעצמו
 ונעשה אח בשכלו: י"מצרף הטע' כמו שיש מצרף לכסף וכור
 לזהב לבחון אותם כן בוחן לבות השם על כן ידע האדם מה יעשה
 וכתו' אחר אום' אני י"י חוקר לב ובוחן כליות (ירמ' י"ז י'): י"סרע
 שם התואר והטע' איש רע מקשיב על שפת און לשמע אותן.
 מזין ראוי להיות מאזין כמו אזין עד תבונתכם (איוב ל"ב י"א) והטע'
 לאיש שקר מאזין על לשון הוות ג"כ לשמע אותן: י"לועג הטע'
 מי שחוא לתעג לרש חרף עושהו כי אין ביד האדם להיות עשיר או
 רש על כן אינו מבזה הרש כי אם הק'ב'ה' שעשאו רש. שמח לאיד
 חברו לא ינקה מדע: י"עטרת זקנים בני בנינים שרואים בחייהם
 ותפארת בנינים אבותם הרואים אותם זקנים חוכים לראותם: י"לא
 נאזה לנבל שפת יתר שידבר גבוהות וגדולות והוא הכילי. אף כי כל
 שכן לנדיב שאינו נאזה שפת שקר^ה שלא יתכן שיאמר לתת מסונו
 ולא יתן כי הנדיב צריך ללכת באמונה בכל דבריו: י"אבן הטע'
 כאבן חן הנשאת חן בעיני כל רואיה כן השוחד בעיני בעליו שיקחו
 אל כל אשר יפנה האדם שיחנהו ישביל ויצליח בדינו. חת הפסוק
 מדבר בדיני אומות העולם כי בדיני ישראל לא ישובת השוחד. ויתכן
 לפרש על הנותן אותו שמוצא השוחד חן בעיניו בעבור שיצליח בו
 בדינו: י"מבסה פשע הטע' מסתיר הפשע שפשע בו חברו מבקש

אחבה שיאהבהו בהסתיר פשעו ושונה^ה בדבר שפשע בו חברו חוכרו
 תמיד אליו כפריר הנדול מעליו שיאהבהו אם לא יזכור לו פשעו:
^ט תחת נקראת מלעיל וצ"רי הח"ו להביא הנ"ן פ"א הפועל כי
 משפמו להיות [ט ז] תנחת וטעמו כמו תרד וכמוהו ותנחת עלי ידיך
 (תהל' ל"ה ג') והטע' תרד הנערה ותועיל באיש מבין יותר מהכות
 כסיל מאה מלקיות. ויש מפרשו על משקל ותתע (ברא' כ"א י"ד) כמו
 תחתה והוא ממ' יחתך ויסתך מאהל (תהל' נ"ב ו') כי שנים שרשים
 נמצאו בנז' הזאת שוין חתת ותתה הטע' תשבר נערה באיש מבין
 ותפעל בו יותר מהכות כסיל מאה: ^י אך מרי מנז' אשר ימרה את
 פך (יהושע א' י"ח) והטע' איש [רע] יבקש לעשות מרי באדם ומלאך
 אכזרי ישולח בו שיקח נקמה ממנו: ^י פגוש דוב הטע' רב שיפגוש
 דוב שכול באיש בדרך ואל יפגוש בו כסיל באולתו כי יותר הוא
 סבנח מהכסיל האויל. ומלת פגוש מקור. ומלת שכול מנז' משכלה
 ועקרה (שמות כ"ג כ"ו). והטע' שמתו בניו והוא אכזר יותר. או יהיה
 מלת שכול תאר יוצא כמו משכל ההורג תמיד כל מה שימצא:
^י משיב רעה הטע' האדם שמשיב רעה לחברו תחת טובה שעשה
 יקח חנטולו כי לא תמוש רעה מביתו: ^י פוטר מנז' יפטירו
 בשפה (תהל' כ"ב ח') והוא ענין פתיחה. התנלע ענין רבוי לפי
 מקומו כי אין לו חבר. והטע' כמו פתח מעין המים מעט ויצא לחץ
 וירבו ויגדלו המים מהרה כן ראשית סדון כי בתחלה יעלה הריב
 מעט ואחר כך יגדל ויוסיף עד למעלה. על כן נותן עצה החכם ולפני
 התרבות הריב ויגדל נמוש אותו מהרה שלא יגדל: ^י למא... מחיר
 הוא [מנז'] בלא כסף ובלא מחיר (ישע' נ"ח א') והטע' שכר שיש לו ממון
 רב לקנות חכמה ולב אין הטע' שאינו רוצה ללמד והחכם תמה
 למה היה לו עושר וממון אחר שאינו רוצה: ^י בכל עת זה הפסוק
 מדבר על הכסיל שאינו אוהב חכמה רק בכל עת אוהב הרע ואח
 לעשות צרה ילד ומלת הרע מקור מנז' מרעים והכל ענין רע. וי"א
 כי זה הפסוק עומד בפני עצמו ומלת הרע מנז' כרע באח לי התהלכתי
 (תהל' ל"ה י"ד) והחכם נותן עצה לבני העולם והטע' אומ' לאחד מהם
 בכל עת היה אוהב הרע שאהבת מנעוריו ולמה כי אח עת שיבא לך

צרה ילד שירחם עליך וירחמך. וי"א כי אח לפעמים אינו אוהב כמו הרע הנאמן כי לעשות צרה ילד לך ולא לחוש ממך: ¹⁸ אדם עתה אומר אדם שהוא חסר לב מבלי שכל תוקע בך ועורב ערבה לפני רעהו ויבא לידי מכשול שיטלם ממון בעבור חברו אם אין לו לשלם דבר וכבר אמרו בזה הספר אל תהי בתוקעי כף (כ"ב ב"ו): ¹⁹ אוהב הטע' מי שאוהב לעשות פשע לחברו אוהב מריבה. מגביה פתחו הטע' פותח פיו לדבר פשעים מבקש שבר שיבא אליו בפשעיו: ²⁰ עקש לב מי שהולך אחר דעתו ואינו נאמן בדעת אחרים ונהפך בלשונו שאינו מדבר כהוגן יפול ברעה אחת כמו שאס' המשורר תמותח רשע רעה (תהל' ל"ד ב"ב): ²¹ ילד מי שיוולד בסיל הוא לתונה לו אשר על מעשיו הרעים יהיה ביגון תמיד ולא ישמח אבי נבל על נבלות בניו: ²² לב שמח ייטיב לאדם כנהה מנו' ולא יתה מכם מזור (הושע ה' י"ג) ופירו' רפואה ותחבושת אשר משימים על מכה לרפותה ורוח נכאה כשהיא עומדת בצער תיבש אפי' עצמות האדם ותרנו' עצם נרמא: ²³ שחד מחק יקח הרשע אבל הצדיק לא יקחנו ואמ' מחק כי במקום מסותר מביאו האדם: ²⁴ את פני הטע' כמו לפני. והטע' לפני מבין יש חכמה כי בכל מקום שהוא יקרא ולמוד חכמה אבל עיני [כסיל] הוא בקצה הארץ ללכת שם לקרא: ²⁵ בעם לאביו הוא בן כסיל. וממר טעמו ומרירות כי הוא מפעלי הכפל בשקל מכם שהוא מן חכוסו על השה (שמות י"ב ד') ומשפטו ממרר מכם: ²⁶ גם ענוש לצדיק לא טוב בדינו אינו טוב והעונש הוא שיאמרו חייב אתה ולא טוב ג"כ להכות נדיבים על יושר שיש להם במשפטם ובדינם: ²⁷ חושך הטע' כל מי שהוא יודע דעת חושך אמריו שלא ידבר יותר וכל איש תבונה הוא יקר רוח: ²⁸ גם הטע' הראה שבה השתיקה כי גם אויל שהוא מחריש חכם יחשב. אוטם שפתיו סוגר שפתיו מדבר ג"כ נבון נחשב והוא מנו' יאטם אזנו (תהל' נ"ח ה'):

יד. 'לתאוה הטע' בעבור תאוה שיש לנבון ללמד חכמה יבקש להיותו נפרד ורשב במקום אחד ובכל תושייה יתנלע הנבון ללמד: לא רק חכסיל לא יחפין בתבונה כי אם בהתנלות לבו וכסילותו לאחרים: ²⁹ בבא רשע לעולם בא גם בוז עמו והטע' שהוא מבזה האנשים ועם איש קלון תבוא חרפה בעולם שהוא מחרף אנשי העולם:

ימים הטע' במים עמוקים זכין ונקיים כן דברי פי איש והטע' דברי נכבד חכם כמו היו לאנשים פלשתיים (שמו' א' ד' ט'). ובנחל נובע כן [12 a] מקור חכמה נובע שלא ייבש לעולם: ⁸ שאח פני רשע בדינו לא טוב וכן אט' התורה לא תכירו פנים במשפט (דבר' א' י"ז): ⁹ שפתי... יבואו בריב לריב. ופיו¹⁰ למהלומות יקרא שמגיד לאדם בסבלותו שיכוהו בדבריו הרעים והוא מנו' והלמה סיסרא (שופט' ה' כ"ו): ¹¹ פי כסיל מחתה לו שידבר דבר שהוא מחתה לו ושפתי בדבריו הרעים הם מוקש נפשו: ¹² דברי נרנן מלשין מנו' וחרגנו באהליכם¹³ (דבר' א' כ"ז). במתלהמים מלה הפוכה מן והלמה סיסרא (שופט' ה' כ"ו) והטע' דבריו הם במכף¹⁴ שהורגין ומחתכין האדם והם ירדו באדם על חדרי בטן ועוברים כל גפון. והרבה מלות נמצאו הפוכות שמלה שלמה ויחרו ממסגרותם¹⁵ (שמו' ב' כ"ב מ"ו) כמו ויחרנו: ¹⁶ גם מתרפה בטלאכתו שאינו זרין ממנה אח הוא לבעל משחית ובראש¹⁷ הספר אמר החכם על שדה העצל עברתי והנה עלה כלו¹⁸ קמשתים (כ"ד ל"א): ¹⁹ מגדל הטעם כמגדל עוז הוא להנצל בו הבוטחים בו כן בשם ירוץ צדיק למלחמה או לעשות חפציו ונשגב שלא יקרהו מקרה רע: ²⁰ הון רק לעשיר הונו קרית עוז וסתם עשיר כמו ועשיר יענה עזות (י"ח כ"ג). וכחומה נשגבה שיעלה האדם להמלט שם כן נחשב העושר בעיני העשירים כאשר הוא עומד בחדרי משביתו שיחשב שימלט מכל צרה: ²¹ לפני ועל כן סמך זה הפסוק אליו והטע' טרם שיבא שבר לאדם יגבה לב איש ולא היה ירא השם על כן בא לו השבר. ולפני כבוד הטע' טרם שיבא כבוד לאדם היתה לו ענוה שבעבורה היה נכבד: ²² משיב דבר לשואלו דבר או למדבר עמו בטרם יבין הדבר אולת היא לו וכלימה שיחטא ולא ידע על מה ישיב. ומלת ישמע על ענין הבנה כמו נ"י אשר לא תשמע לשונו (דבר' כ"ח ס"ט): ²³ רוח... יכלכל כמו יסבל כמו ולכלכל את שיבתך (רוח ד' מ"ו) והטע' יסבל חליו רק בשהרוח נבאה מי ישאנה ויסבלנה כי הרוח נושא הגוף: ²⁴ לב נבון יקנה דעת בכל יום וילמדהו ואזן חכמים תבקש דעת לשמע: ²⁵ מתן אדם שיתן בעת צרתו לשוחד או לכבוד לבני העולם ירחיב

⁸ כ"י ופי. ⁹ כ"י באהליהם. ¹⁰ כ"י עליו. ¹¹ כ"י ופי. ¹² כ"י ופי. ¹³ כ"י ופי. ¹⁴ כ"י ופי. ¹⁵ כ"י ופי. ¹⁶ כ"י ופי. ¹⁷ כ"י ופי. ¹⁸ כ"י ופי. ¹⁹ כ"י ופי. ²⁰ כ"י ופי. ²¹ כ"י ופי. ²² כ"י ופי. ²³ כ"י ופי. ²⁴ כ"י ופי. ²⁵ כ"י ופי.

לו בכל ענינו ולפני גדולים יגחנו המחן שישב בכבוד ועמד עמהם: ¹⁷ צדיק הטע' לרין אומ' אל תרין הרין בטענת איש אחד כי האיש הראשון כאשר יבא לרין יספר לעולם זכותו ואפי' יהיה חייב יהיה צדיק בעניו בריבו ובא רעהו אחרי כן והכחישו מדבריו חזו וחקרו: ¹⁸ מדרינים ישבית הטע' מריבות רבות ישבית הנורל בין איש לאיש ובין אנשים עצומים יפריד כי אחר שנפל הגורל ישקמו ויעמדו בשלום: ¹⁹ אח זה הפסוק דבק עם הראשון לזה והטע' כי אח שהוא נפשע באחיו מממון שנפל ביניהם יותר מקרית עזו שהיא נפשעת ומורדת באדניה על רב חוקה ומדנים שיהיו חזקים כבריה ארמון המלך שהוא חזק לשמור אותו הנורל ישיבתם וישים שלום ביניהם. ויש מפרשו כענין אחר והטע' ראה כמה גדול כח הנורל כי קרית עזו שהיא עומדת לחלק בין שני אחים והאחים מריבים זה עם זה לחלקי היא ראיה להיות וכשנפול גורל ביניהם למי יהיה אח השואל אותה נפשע מקרית עזו ההיא והטעם שנפלה בחלק אחיו האחר ומדנים שעשו בתחלה הם כבריה ארמון שסוגר הבית לשמור המלך כן הם נסגרים ומבטלים המדנים: ²⁰ מפרי פי איש הטע' ממעשיו לפי שיהיו מוכים או רעים. תבואת שפתיו כפול בטעם ופרוש בטעם ופי' תבואה פרי וכבר פרשתי זאת המלה היטיב למעלה בפסוק אחר (ט"ז ו'): ²¹ מות וחיים נתונים ביד לשון אם ידבר טוב יהיה בטוב אם ידבר רע ימות עליו. ואזהבית מחלשן שישמור אותה מדבר רעות יאכל שכר פריה: ²² מצא אשה כמשמעה טובה והטע' המוצא אשה טובה להיות לאישה מצא טוב ומנח כל ימיו ויפק רצון הטע' וגם יוציא רצון מ"י כי טובת האשה מביאה ליראת שמים. ואמר אדם הראשון על אשתו האשה אשר נתת עמדי היא נתנה לי מן העץ ואוכל (ברא' ג' י"ב) ואם היא היתה טובה לא עבר מצות השם וידוע כי אשה רעה מביאה האדם לכמה חטאים: ²³ תחנונים ידבר רש וכן ראוי לו. ועשיר יענה עזות והטע' מלות קשות והוא מנהג הרע וטוב לאדם לסובלו וסתם עשיר רשע: ²⁴ איש הטע' יקנה איש רעים להתרועע עמם כי יש אוחב שנמצא ברע שהוא דבק עם אדם לטובתו יותר מאח. ומלת רעים ומלת להתרועע הוא ענין ריעות וחברה: יט. ¹ טוב רש חולך בתומו הראוי ללכת מעקש שפתיו שאיט מדבר כהונן וחוא כפיל: ² גם איש בלא דעת נפש לא טוב. ואץ

ברגלים שאינו חולך בהונן רק הוא נמהר בכל מעשיו אותו האיש נקרא חוסא: ⁹ אולת אדם שאין עושה דבריו באמת תסלף דרכו האולת ולא יבאו מעשיו בראוי ואחר כן ועל י"י יזעף לבו ויאמר מה עשה לי השם: ¹⁰ הון כשיש הון לאדם יוסיף ריעים רבים כי [126] יתן ממנו לכל בני העולם וכלם יתחברו עמו ויאהבוהו. ודל הטע' ואם דל הוא האדם טרעהו יפרד כי איננו רוצה האדם שילך עמו כי יבקש אליו בספו: ¹¹ עד... לא ינקה מרע: ¹² רבים יחלו כמו יבקרו מנו' וחלו פניך רבים (איוב י"א י"ט) והטע' בעבור נדיבותו יכבדוהו רבים. וכל הרע שם כלל כמו חדלו פרזון (שופט' ה' ז') והטע' וכל רעים יש לאיש מתן במתנותיו שכולם הולכים עמו לעשות רצונו: ¹³ כל הטע' אל תחמהו אם הרע יפרד ממנו כי גם כל אחי הרש שנאותו בראותם שאין לו מאומה. מרדף אמרים הטע' הרע מרדף אותו באמרים אשר לו המה שהוא בדאם מלבו שיוכל להפרד ממנו: ¹⁴ קונה לב פי' קונה שכל אוהב נפשו. שומר תבונה יקוה למצא טוב: ¹⁵ לא נאווה לכסיל תענוג שיחענוג בתענוגים. אף כי טעמו כל שכן כמו ואף כי נלך קעילה (שמואל א' כ"ג ג') והטע' כל שכן לעבד שאינו נאוו למשול בשרים: ¹⁶ שכל אדם הטע' שכל אדם יש להאריך אפו שלא יכעוס מהרה ותפארת הוא ג"כ לעבור על פשע ולא ינקום נקמתו מהרה: ¹⁷ נהם כ"ף ככפיר משמש לאחר והטע' כנהם כפיר שהוא מפחד האנשים כן ועף מלך כאשר יזעף עם אנשיו ובטל על עשב שמטיב אליו כן רצונו מטיב לאנשים אם ירצה בהם ויאהבם: ¹⁸ תוח לאביו הוא בן כסיל. ודלף פירו' טפח מנו' ידלף הבית (קהל' י' י"ח). ומלת סורד מנו' ארמית ולך סרדן מן אנשא (דני' ר' כ"ב) ותרנ' ויגרשום (שמות ב' י"ז) וטרודונק. והטע' וכמפח היורדת מהגשם למעלה מהבית ומגרש האיש ממקומו כן מדיני אשה רעה מגרשים האדם מביתו לחץ שלא יוכל לסבול כעסה: ¹⁹ בית והון הוא נחלת אבות הם נחלת אבות שיוכלו להנחיל את בניהם אבל מי' חבא לאיש אשה משכלת כי לא יוכלו האבות להנחיל אותה: ²⁰ עצלה שיש לאיש מעשות תפיל חרדמה על האדם. וגמש רמית המרמה את העולם ואינה רוצה לסרוד תרעב וכל זה הוא מעניין

עצלה: ¹⁶ שומר מצוה היא מצות התורה שצוה השם והוא שומר נפשו שבעבורה יחיה ויארץ ימים. בווה דרכיו שצוהו השם ימות בידי שמים: ¹⁷ מלוה הטע' מלוה ונותן ממונו לטי שחונן דלים. וגמולו הטע' ישלם לו השם על כל זה: ¹⁸ יסר בנג' כי יש תקוה בזה שיהיה טוב. ואל המיתו הטע' יסרו מעט מעט ואל תפחד נפשך שתיסרנו מוסר אכזרי ותמיתו: ¹⁹ גדל חמה הטע' אם הוא גדול חמה יהיה נושא עונש על מעשיו על יד אחרים כי אם תצילנו פעם אחת מהריבים עמו עוד תוסיף להצילנו כי לא יוסר: ²⁰ שמע שתיסרנו וקבל מוסר שתניחנו ליסרו לאחרים: ²¹ תאות אדם ראוי להיות לעשות חסד וטוב רש שאינו עושה חסד מאיש כזב שהוא עשיר ומחפאר שעושה חסד ואינו עושה: ²² משדר אב מנ' שודד והטע' דבק ראשו עם סופו מי שהוא בן מביש ומחפיר הוא משדר אביו בלשטותו ומשחית ממונו וגורם בזה שתברח אמו מעל אביו כי בעבורו מתקוטטים זה בזה ומשליכה אביו מעל פניו: ²³ חדל בני לשמע מוסר שאינו טוב שתבוא לשנות מאמרי דעת בעבורו: עד בליעל הוא הרשע שמעיד עדות שקר יליין משפט השם שנראה בעיניו שלא יקח השם נקמה ממנו במעשיו הרעים. ופי רשעים מנהגם לעולם להסתיר האון בפיהם עד עת שיאמרוהו חה טע' יבלע וכמוהו כבלע את הקודש (במד' ד' כ') כהסתיר אותו. טעמו במשמעו כמו בלע י"י לא חמל (איכה ב' ב') והטע' פיהם ישחית d האון שהם אומרי' והוא כטע' שיני רשעים שברת (תהל' ג' ה') והפסוק הבא הוסיף לפרש: ²⁴ נכוננו ללצים שפטים שישפטם על מעשיהם הרעים. ומחלומות מנ' והלמה סיסרא (שופט' ה' כ"ו) והטע' וגם מחלומות שיכם השם נכוננו לנו כסילים:

כ. לץ הטע' לץ הוא איש היין ששותה אותו להשתכר ואיש אשר הומה שכר לשחות היין לץ לעולם וידבר תהפוכות. וכל שונת בו המתענג בו לשותותו לא יחכם לעולם ואמ' הנביא זנות ויין ותירוש יקח לב (הרשע ד' י"א) ובא הפסוק בקצרה כמו ואף כי היין בוגר (חבק' ב' ה') ומשפטו איש היין: ²⁵ נהם הטע' כנהם בפיר שיפחדו הכל מידו כן הוא אימת מלך על כן צריך להשמר ממנו. וכ"ף בכפיר

^a כ"י שתברח. ^b כ"י הטע'. ^c כ"י ולא. ^d בכ"י שתי פעמים.

כ' משמשת לאחר במלת נהם וכמוהו בדמעות שליש (תהל' פ' ו') ומעמו
 דמעות בשליש רק זאת משמשת לפניו. מתעברו הטע' מתעבר עמו
 שמכעיסו חוטא בנפשו שיקרה לו מקרה רע. או הנפיש בא הנה על
 לשון זכר כמו כל נפש שבעה (ברא' מ"ו כ"ה) וחוטא נפשו (חבק' ב'
 י') והטע' עושה חטא נפשו. ואין צורך לב"ית השירות מלת נפשו זה
 טוב בעיני. ומלת מתעבר מגו' ויתעבר י"י בי למענכם (דבר' ג' כ"ו):
 י' כבוד הטע' הוא לאיש שישבות מריב ולא יריב עם אדם. וכל
 אויל יתגלע הטע' יתערב בריב ויבקש אותו. ומלת שבת מקור מגו'
 שבתה מדהבה (ישע' י"ד ד'): י' סחרף הטע' מזכיר גנות העצל
 שמניח מפני חרף שלא יחרוש. ושאל בקציר שיתנו לו מהקציר ולא
 נמצא שירחם עליו בעבור עצלותו: י' מים הטע' כמים עמוקים
 הנסתרים למטה לארץ כן עצה בלב איש נסתרת ועמוקה לדעת ואיש
 תבונה ידלה אותה ממקור לב האדם [13 a] שידענה בחכמתו ואמ'
 ידלנה בעבור שהמשיל אותה למים עמוקים הדולים אותם בכלי הרוצה
 לשתות מהם: י' רב... יקרא הטע' יקרא לאיש חסדו ויודיעהו. ואיש
 אמונים מי ימצא שיעשהו בסתר ולא יודיעהו לכל: י' סתהלך הטע'
 באשר סתהלך הצדיק בתומו הראוי ללכת אשרי בניו אחרי שיתעיל
 זכות אב לבן: י' מלך הטע' מלך שהוא יושב על כסא דין ראוי להיות
 מורה כל איש שהוא רע בעיניו ולהסירו ממלכותו: י' מי רק מי הוא
 המלך שיאמר זכיתי לבי מכל רע טהרתי מתטאתי שעשיתי משפט
 כראוי: י' אבן ואבן שני אבנים ושתי איפות שאינם ישרים. השוקל
 והמודד בהם תועבת י"י גם שניהם: י' גם... יתנכר הפך הכירא
 וכל הנמצא מזה הבנין התפעל ויתנכר אליהם (ברא' מ"ב ז') על כן
 יהיה פירושו גם במעלליו הטובים יתנכר נער מנערותו שיאמרו בני
 העולם סמעשיו כי לא מעשה נער: י' און שומעת ועין רואה אדני
 עשה גם שניהם לשמע ולראות בעסקי העולם על בן אמר אחרי כן
 י' אל תאהב שינה לישן הרבה פן תורש ותהיה עני ואין לך מה תאכל
 פקח עיניך בדרכי העולם לעמל ולמרח וחסבע לחם: י' רע הטע'
 ושמע דברי הקונה בחוץ שיאמר רע רע במה שהוא קונה לבזותו
 ולהורידו בעבור שיתנו לו בזל הממכר. ואוול לו תרנו' הולך והטע'

כאשר הולך במה שקנה משבח אותו שבזול קנהו וזה טע' אז יתהלל שמתפאר בעצמו במה שקנה: ¹⁵ יש זהב ורוב פנינים טוב לאדם וכלי יקר שהוא טוב מכלם הוא שפתי דעת: ¹⁶ לקח צווי שלם והטע' לקח בנדרו מהערב כי ערב זר ובעבור שערב נכריה לקח ג"כ חבלהו ופירושו משכנו והוא מנ' חבל תחבל (שמות כ"ב כ"ה): ¹⁷ ערב לאיש לחם שקר שהוא ממרמה ומשקר ואחר שאכלו ימלא פיהו חציץ והוא מנ' ויגרם בחציץ (איכה ג' ט"ז) והם אבנים קטנים והוא משל שיקח שכרו הרע על שאכלו: ¹⁸ מחשבות הטע' מחשבות באיש עצה תכון כל אחר ותתקיים. ובתחבולות פירושו עצות עשה במקום תעשה כמו ומות בהר (דבר' ל"ב ג'): ¹⁹ גולה הטע' עם איש שהוא גולה סוד והולך רביל ולפוחה שפתיו שמרחיב פיו לדבר גדולות לא תתערב עמו פן תלמד ממדותיו הרעים. ומלת פוחה תרגו' ירחיב יפתי: ²⁰ מקלל... ידעך כמו יכבה והוא רמז לנשמתו הנקראת נר כמו נר י"י נשמת אדם (כ' כ"ז) והטע' שימות בלא עתו. או נרו רמז למזלו הטוב. ומזאת הנורה דעכו כפשתה (ישע' מ"ג י"ז). באישון חושך שניהם מטעם אחד כמו אדמת עפר (דני' י"ב ב'): ²¹ נחלה מבהלת מנ' ויבהל את תמרוקיה ואת מנותיה (אסתר ב' ט') והוא ענין מהירות והטע' נחלה שהיא נמהרת לגזול אותה בראשונה אם בתחלה יקח הנזל הנאה ממנה אחריתה לא תבורך שלא שלח השם בה ברכה לנחל והעד כרם נבות התרעאלי: ²² אל תאמר מאויבך אשלמה רע אליו על אשר עשה לי רק סוה לי"יט ויושע לך: ²³ תועבת זה הפסוק מפורש למעלה (כ' י'): ²⁴ מי"י הטע' מי"י ומעורו כאשר מצעדי נבר ההולך בעסקיו כוננו כי אדם מה יבין דרכו אם לא ידריכהו השם: ²⁵ מוקש הטע' מוקש יבא לאדם כאשר יבלע הקדש ויאכל אותו ומלת ילע מנ' ושתו ולעו (עבד' ט"ז) וכבר כת[ו]ב בתורה כרת על מי שאיננו ראוי לאוכלו. ואחר נדרים הטע' וההולך אחר נדרים שעשה לבקש ולחפש איך יתירם גם זה מוקש כי טוב לאדם שישלם נדרו. ומלת ילע מבניין הפעיל הלע כמו הרע לעם הזה (שמות ה' כ"ג) והיה ראוי בצ"רי הל"מד לולי כבוד הע"ן ובא הטע' מלעיל בי"וד בעבור מלת קודש שהיא קטנה לעשות אחת משניהם

ט כ"י אל י"י.

א כ"י אלהים.

כמנהג הבתו' בהרבה מקומות: ²⁶ מזרה הטע' מי שהוא מלך חכם מזרה הרשעים ממקומו וממלכותו כי בזה יבון בכאו וישב עליהם אופן עגלה להשחיתן כמו שעושין לרוש החבואה: ²⁷ נר י"י נשמת אדם שבה חופש כל חדרי בטנו וידע כל אשר בלבו. וי"א שנקראה נר בעבור שמאירה פני הנוף: ²⁸ חסד ואמת הטע' נותן עצה למלך שיעשה חסד ואמת כי הם יצרו אותו מכל רע וסעד בחסד אם יעשהו כסאו שיעמד לאורך ימים כמו שכתו' בגביא והובן בחסד כסא (ישע' ט"ז ה'): ²⁹ תפארת בחורים כחם והתגברותם בבחרותם והדר זקנים שיבה כאשר הוא באנשי אמונה: ³⁰ חבורות ופצע הם תמרוק באיש רע והטע' שבהם ייסרנו השם ומנקה" אותו מעונותיו וכן מכות רעות שיביא עליו השם שייגיעו עד חדרי בטן:

כא. ¹ פלגי הטע' כפלגי מים יטהו האיש אל אשר יחפוץ. ומורה החכם גדולות הבורא וממשלתו כי א'ע'פ' שהוא מלך אין מעשיו וחפציו ברשותו כי אם ברשות השם: ² עשה הטע' מי שעושה צדקה ומשפט הוא ל"י נבחר יותר מזבח: ³ רום שם התאר וכן רחב לב והטע' מי שירים עיניו לגאווה ורחב לב שיש לו גבהות הלב. נר רשעים מחשבת רשעים והוא כענין לב חורש מחשבות און (ו' י"ח) והוא ניר לבם ניר (הושע י' י"ב) והטע' כל אלה שלשתם הם חטאת: ⁴ מחשבת חרוץ הוא הסותר הנאמן העושה מעשיו במשפט והוא מנו' כן משפט (מלכ' א' כ' ט') מחשבותיו החושב על עסקו יהיו לו אך למותר כי יתקמו כאשר הוא חושב וזה טעם למותר. וכל אץ שהוא ממחר במרמה להעשיר יהיו מחשבותיו [13 8] למחסור שלא יצליח השם במחשבותיו ובמעשיו: ⁵ פעל הטע' אוצר שהוא מפעלת שקר ומרמה. כהבל נדף הוא שילך מהרה והעושה כן מבקשים מות: ⁶ שר הטע' השד שיעשו יגורם והטע' יעקדם ויכריתם והמלה הזאת מזרת מגוררות במרה (מלכ' א' ז' ט') והוא מפעלי הכפל כי הר"ש היה ראוי להרנש אם היא מקבלת דגש ולהיות במשקל וסלף בוגדים ישדם (י"א ג'): ⁷ הפכפך שם התואר כמו הפוך והוא כפול הע"ן והל"מ על משקל סחרחר. ובעבור הו"ו שהוא במלת זר מורה הכתוב כי תחסר מלה מן הפסוק וכן הפירוש לעולם יהיה הפוך ומעוות דרך

* כ"י מודה.

* כ"י ובגד.

* כ"י מנקנה.

איש [רע ו] זר רק זך יהיה לעולם ישר פעולו וכן ותשב תמר ושוממה
(שמו' ב' י"ג כ'): "טוב לשבת על פנת גג למעלה מהבית במקום
מגלה ויסבול הרוח והרעש משבת בבית עם אשת מדנים ובבית
חבר הוא מקום שעושין שם בישוף מגו' חובר חברים מחכם (תהל'
נ"ח ו'): "נפש רשע אותה תמיד לעשות רעה. לא יוחן מגו' כי חנק
אני (שמות כ"ב כ"ו) וטעמו לא ירוחם בעיניו וברצונו ולהיות
מגו' חן טוב הוא: "בענוש הטע' כאשר יענשו הלץ ויכיתוהו
יחכם פתי מעצמו ובהשכיל לחכם אדם בדברי מוסר מבלי ענש
יקח דעת וטעם זה הפסוק כטע' תחת נערה במבין (י"ז י'): "משכיל
צדיק לבית רשע שיקרהו מקרה רע. מסלף רשעים בדבור לרע
והטע' שאומ' ומחנבא עליהן שיבואו לפנע רע: "אומם אוזנו הטע'
משמוע זעקת^א דל להצילו בעת צרתו גם הוא יקרא בעת צרה ולא
יענה מאחרים: "מתן הטע' מתנה הנותן אדם למושל בעם בסתר
יכפה אף המושל ופירו' יכריחנו והוא מלשון רבנן ז"ל כופין את רבו
(גמין מ"א ב'). ושחר שמביא אדם אליו בחק יכפה חמה עזה ממנו
והוא טעם כפול. ויש מפרש זה הפסוק על ענין הצדקה הנותן בסתר
לעני יכפה אף השם והוא כענין הצדקה תציל ממות (י' ב'):
¹⁵ שמחה... ומחתה תבא לפועלי און שאינם עושים משפטו:
¹⁶ אדם תועה מדרך השכל כאשר מיסרים^ב או יצא מעצמו מדרך
השכל ועושה מדבר רעות שכרו יהיה שבקהל רפאים ינוח והטע' עם
המתים כי ימיתוהו בני אדם בסבלותו במעשיו: "איש מי שאוהב
השמחה והמשתה יהיה איש מחסור שלא יעלה בעושר כמו שמפורש
סוף הפסוק אוהב יין ושמן: "כפר לצדיק איש רשע שיבא תחתיו
למות כמו שבאו המן וביתו ומשפחתו תחת מרדכי וישראל שנמלטו
מהנזרה. ותחת רשעים יבא בוגד למות כי הוא כופר והוא טעם
כפול: "טוב שבת בארץ מדבר שאץ שם יישוב משבת עם אשת
מדנים וכעם: "אוצר נחמד מכסף ומזהב ומכל טוב בנוה חכם
כי הוא קנהו בחכמתו. וכסיל אדם שיבא כל זה ההמון לחלקו מירשה
יבלענו וישחיתנו במאכליו ומשתיו ומלבושיו: "עיר²² עיר... עלה חכם
בחכמתו ותפס אותה מה שלא יוכלו לעשות הגבורים ויורד עז מבטחה

^א כ"י צעקת.^ב כ"י מיסרים.

שהוריד מגדליה לארץ על כן אמר זה המחבר בספרו במקום אחר חסר^ה
טובה חכמה מנבורה: ²³ שומר פיו מדבר רעות: ²⁴ זר יהיר הטע'
רשע שהוא גאה לין קראו שמתלוצץ מכל אדם עושה מכל אדם
בעברת זרון: ²⁵ תאות עצל שאינו עושה לטרת התאווה ההיא
תמיתנו שימות ברעב כי מאנו יריו לעשות מלאכה: ²⁶ כל
היום... תאווה לאכל. וסתם עצל רשע בעדות הכתוב בהרבה
מקומות והער שאמ' צדיק יתן שיש לו בכל עת שיתן לא יחשוך
ממונו לתת: ²⁷ זבח שיביאו הרשעים תועבה לטם וכל שכן [ש]יביאו
בזמה^ט שהוא משקר ומרמה שהיא תועבה, ולא ירצה בו: ²⁸ עד כזבים
יאבד הטע' יאבד דברו כי כל פעם ופעם שמספר מטנה אותם רק
ואיש שומע ששמע העדות באמת לנצח, ידבר מה שישמע בענין
אחר ולא ישנה עדותו. והודיע החכם בפסוק כי בספור דבריו שהעיד
עד שקר הוא נכר. ויש מפרש עד כזבים^ט יאבד על אשר העיד
עדות שקר ואיש שומע ששמע כי בעדותו אבד לנצח ידבר וילעג
ממנו: ²⁹ העז ממ' העזה פניה (ז' י"ג) והוא פועל עבר מבנין הפעיל
מפעלי הכפל והטע' הראה איש רשע העזות בפניו וישר הוא יבין
דרכו שאינו עז פנים:

כב. 'נבחר שם טוב בעיני השם והאנשים יותר מעושר רב
ונבחר ג'כ מבסף ומזהב חן טוב. חזו שאמ' החכם טוב שם מטמן
טוב (קהל' ז' א'): ² עשיר ורש נפגשו זה נפגש בעושר^ה חזו ברש
ואולי תאמר העשיר בזכותו והרש אין לו מאומה בעונו על כן אמר
החכם שאין לו נכון לאמר כי הכל בשם ובמזלם חזו עושה כלם י"י
אין לנגד השם^ה וגזרתו שגור על האדם לבא לא יעילו חכמתו ותבונתו
לבטל הנורה על כן ראוי לאדם שיעשה טוב ויהיה טוב וירא שמים.
ואמר אחרי כן^א סוס מוכן ליום מלחמה (כ"א ל"א) לרכוב עליו ואין
בכוחו להציל רוכב עליו מן המלחמה רק לי"י התשועה שבו ישע
האדם ובבטחתו. ובמקום אחר נאמר שקר הסוס לתשועה (תהל' ל"ג
י"ז): ³ ערום ראה רעה בעיר או בדרך והיה נסתר ממנה בערמתו
ופתיים עברו על מקום הרעה ולא יכלו להמלט ממנה ונענשו:

^ה חוספת המעתיק. עיין קהלת ט' ט"ז. ^ט חקן המעתיק.
ובראשונה כתב בזמן. ^ה כ"י שקרים. ^ה בכ"י שתי פעמים.
^ה כ"י השר. ^ה כך בהעתקה.

י' עקב טעמו בעבור. וכמוהו עקב שוחר (ישע' ה' כ"ג) והטע' בעבור הענוה שיש לאיש תהיה אליו יראת י"י ובעבור ענוה יהיה לו עשר וכבוד וחיים כי לכל זה מביאה אותה הענוה: ⁸ צנים פירושו קוצים וכפירושו וטעמו מלת פחים כי זאת המלה תתחלק לעניינים רבים. והטע' שאן דרך העקש' ישר והאיש שירצה לשמור נפשו מרע ירחק מהם מהקוצים והפחים והוא רמו לאדם שילך בדרכו: ⁹ חנוך מנז' ויחנכו את הבית (מלכ' א' ח' סג') והטע' הרגילהו והדריכהו לנער על פי שיוכל לסבול התוכחת מעט יום יום גם כי יזקין כשיהיה זקן לא יסור ממנה מהדרך הטובה שתלמדוהו: ⁷ עשירה זה הפסוק דבק עם הפסוק הבא אחריו והטע' איש עשיר ימשול באנשים רשים ברוב עשרו. ועבד הוא הלזה לאיש מלוה אליו והוא העשיר המשימו עבד בעבור הלואתו. על כן הוא העשיר כמו ⁸ זורע. יקצר און על מעשיו הרעים והטעם [14 a] שימעט ממנו ועושרו: ⁹ טוב הטע' איש טוב עין שישים עינו על האביונים והדלים לרחם עליהם הוא יבורך מאת השם ומאת כל האדם: ¹⁰ נרש הטע' נרש איש לץ מקרבך ויצא מדון ממך כי הוא מביא תמיד דברי רכילות להריב האנשים זה עם זה ואז ישבות דין שלא יריב זה עם זה ושלל יחרפו זה לזה והטע' וקלון ומלת מדון ומלת דין מנז' מריבה. ויש מפרש דין שלא יצטרכו לבא לדין אל השופט: ¹¹ אוהב סתור לב שאוהב האנשים בנאמנות. ובטהרת לב ואומר בשפתיו דברים טובים שהן חן בעיני כל אדם בעבור מדותיו הטובות. יהיה רעהו הסלך שיקחו לרע ללכת עמו כמו חרשי הארץ שהיה נאמן והיה רעה דוד המלך: ¹² עיני י"י נצרו אנשי דעת שעושין כל דבריהן בדעת וביושר ישמרו אותם עיני השם מכל רע. ויסלף הק' ב'ה' דברי בוגד והטע' שישבו לאין ולא יצליח בהן וזה הטע' כטע' ובקותי¹¹ את עצת יהודה (ירמ' י"ט ז') ומלת ויסלף טעמו ויעוות וכמוהו ויסלף דברי צדיקים (שמות כ"ג ח'): ¹³ אמר הפסוק הזה מספר גנות העצל שיבקש עלילות שלא יעמוד ימרח: ¹⁴ שותה בשותה עמוקת שאם יפול אדם שם ימות כן פי נשים זרות והם זונות המפתות האנשים בפייהם לזנות עמהן. זעום י"י שזעם אותו השם הוא יפול שם בפי הזונות שהוא מפותה מפייהם:

a כ"י טע' העקר.

b כ"י ובקותי.

¹⁶ עוֹשֶׁק הַטֵּעַ מִי שֶׁעוֹשֶׂק חֵדל מִמּוֹנוֹ לְהַרְבוֹת עֲרֻכּוֹ אוֹ יִהְיֶה נוֹתֵן לַעֲשִׂיר אוֹהֲבוֹ בְּדִבְרָיו מִמּוֹן הֵדל אֶךְ לְמַחְסוֹר יִהְיֶה לוֹ שִׁיתָן הַשֵּׁם מַחְסוֹרוֹ בְּעֲרֻכּוֹ: ¹⁷ הֵט אוֹזֶנֶךָ עֲתָה מִשְׁלִים הַחֲכָם אַחֵר מִחֲלָקִי הַסֵּפֶר הַזֶּה שֶׁהֵם חֲמִשָּׁה וְאַמֵּי לִנְגַד הַמִּשְׁכִּיל הֵט אוֹזֶנֶךָ כָּל יָמֶיךָ וְשָׁמַע דְּבָרֵי חֲכָמִים כְּמוֹנִי וְלִבְךָ תִּשִּׁית לְדַעְתִּי עַל אֱלֹהֵי הַמִּשְׁלִים שֶׁהוֹדַעְתִּיךָ עַד הֵנָּה: ¹⁸ כִּי נָעִים תִּהְיֶה בְּעֵינֵי אִנְשֵׁי הָעוֹלָם כִּי תִשְׁמְרֶם אֱלֹהֵי הַמִּשְׁלִים בְּבִטָּנְךָ יִכּוֹנוּ יַחֲדָיו וְעַל שִׁפְתֶיךָ שֶׁתִּדְעֶם הַיָּטִיב עַל פִּה: ¹⁹ לִהְיוֹת הַטֵּעַ וְעוֹד יוֹעִילוּ לְךָ אֱלֹהֵי הַמִּשְׁלִים לִהְיוֹת בִּי"י מִבִּטְחֶךָ עַל בֶּן הוֹדַעְתִּיךָ אֵף אַתָּה כְּאִשֶּׁר הוֹדַעְתִּי אִנְשִׁים רַבִּים אוֹתָם וּמְדַבֵּר עִם הַמִּשְׁכִּיל עַל דֶּרֶךְ מִשַּׁל: ²⁰ הֲלֹא כָּתַבְתִּי לְךָ דְּבָרִים שְׁלִישִׁים וְהַטֵּעַ וְנִכְבָּדִים מִנִּי וְשְׁלִישִׁים עַל כָּלוֹ (שְׁמוֹת י"ד ז'), שֶׁהֵם נֹאמְרִים בְּמוֹעֲצוֹת וְדַעַת: ²¹ לְהוֹדִיעַךָ וְגַם יוֹעִילוּ לְךָ אֱלֹהֵי הַמִּשְׁלִים לְהוֹדִיעַךָ קֶשֶׁם אֲמַרִי אִמַּת וְהַטֵּעַ כִּי בָאֵלֶּה הַמִּשְׁלִים תִּבִּין אֲמַרִי [אִמַּת] וְלִהְשִׁיב אֲמַרִי [ס] אִמַּת לְשׁוֹלַחַךְ כְּתַב [ת] יָם: ²² אֵל תִּגְזֹל דָּל כִּי דָל הוּא וְדִי לוֹ בְּעִנְיָתוֹ וְאֵל תִּרְכָּא עֲנִי בְּשַׁעַר בְּמִקּוֹם שִׁישׁ לְךָ אוֹהֲבִים וְתוֹכֵל לִזְכוֹתוֹ וְהוּא כְּטֵעַ שְׁאֵמִי אוֹיֵב אֲרָאָה בְּשַׁעַר עֲזֻרָתִי (אוֹיֵב ל"א כ"א): ²³ כִּי י"י יִרְיֵב רִיבָם מִהֶעֱנִיִּים וְהִדְלִים וְקִבֵּעַ כְּמוֹ וַיִּמַּל וְכִמּוּהוּ הִקְבַּע אָדָם אֱלֹהִים (מִלֵּא ג' ח'). וּמִלֵּת קוֹבְעֵיהֶם כְּמוּהוּ וְטַעְמוֹ נִחְלִיהֶם. וְהַטֵּעַ שִׁיגּוֹל הַשֵּׁם נִפְשׁ לְנִחְלִים אוֹתָם וְהַטֵּעַ שִׁימִיתָם: ²⁴ אֵל תִּתְרַע מִנִּי אִישׁ רָעִים לְהִתְרַעֵעַ (י"ח כ"ד) וְהַטֵּעַ לֹא תִהְיֶה לְךָ רַעוּת עִמָּהֶם וְחִבְרָה. וּמִלֵּת אֵת וְאֵת כְּמוֹ וְעַם וְכִמּוּהוּ רַבִּים: ²⁵ פֶּן תֵּאלֶף פֶּן תִּלְמַד וְהוּא תִרְנוֹמוֹ. אֲרַחֲוִתִּיו שֶׁתִּהְיֶה בַּעַל אֵף וּבַעַל חֲמָה וְתֹאמַר דְּבַר בַּחֲמָה שֶׁתִּקַּח מוֹקֵשׁ לְנַפְשְׁךָ: ²⁶ אֵל תִּהְיֶה בְּתוֹקְעֵי הַטֵּעַ כְּאִשֶּׁר תִּרְאָה אִנְשִׁים שִׁיחֲקַע [ו] כַּפָּם בְּעֲרֻבוֹת אֵל תִּהְיֶה אַתָּם עִמָּהֶם וּמְדַבֵּר הַמִּשַּׁל עִם הַמִּשְׁכִּיל. וְכִכָּה אֵל תִּהְיֶה בְּעֲזָרִים מִשְׁאוֹת וּפִירוֹשׁ הַלּוֹאוֹת וְהוּא כְּפּוֹל בְּטֵעַ וְהוּא מִנִּי כִּי תִשָּׂה בְּרַעַךְ מִשְׁאֵת מִאוֹמָה (דְּבַר כ"ד י'): ²⁷ אִם הַטֵּעַ כִּי אֵין לְךָ לְשֵׁלֶם הָעֲרֻבוֹת בְּעִבּוֹר הָאֲחֵר לִמָּה יִקַּח לְךָ מִשְׁכָּבךָ מִתַּחְתֶּיךָ אִם לֹא יִמְצָא דְּבַר אַחֵר בְּבֵיתְךָ: ²⁸ אֵל תִּסַּג גְּבוּל עוֹלָם בְּנִחְלַת הָאָרֶץ אִשֶּׁר עָשׂוּ אֲבוֹתֶיךָ שֶׁעֲבָרוּ הַגְּבוּל בְּתוֹרָה כְּתוּבָה אֲרוּרָה מִסִּיג גְּבוּל רַעְהוּ (דְּבַר כ"ז י"ז): ²⁹ חֲזִיתָ אִם תִּרְאָה אִישׁ שֶׁהוּא [מִהִיר] בְּמִלְאֲכָתוֹ לְפָנֵי מַלְכִּים יִתִּיצֵב בְּעִבּוֹר שֶׁהוּא זָרִין וּמִהִיר יִקַּח לְמִלְאֲכָתוֹ וְלַעֲצָתוֹ: כִּג. כִּי תִשָּׁב לֶלֶחֶם מִנִּי לֶחֶם וּפִי לֹאכֵל. בֵּין תִּבִּין לֹאכֵל. בֵּין

תבין לא-הול את אשר לפניך ולא תשא עיניך במאכל המושל: ² ושמת
שכין כמו צנים ופירו' אם תתאוה לאכל כמוהו טוב לך שתשים שכין
בלועך זה טע' אם בעל נפש אתה. וטע' בלועך בלחיך והוא סגור ושתו
ולעו (עובר' ט"ז): ³ אל תתאו למטעמותיו מהמלך כי הוא לחם
כזבים והטע' שלא תוכל להגיע למאכליו. ומלת כזבים סגור לא יזבו
מימיו (ישע' נ"ח י"א). והכל ענין הפסקה והכרתה: ⁴ אל תינע
להעשיר יותר מדאי כי העושר לא הוא ביגיעת האדם כי אם במזל
השם. מבינתך חדל שתחשב כי בבינתך תעלה אל עושר כי אין
בבינתך העושר כי אם בכוח השם ככתוב בחזקיהו כי הוא הנותן לך
כוח ⁵ לעשות חיל (דבר' ח' י"ח): ⁶ התעייף עיניך הטעם התאיר עיניך
בו והטע' לא יעשה לך חמדת ממון רק שתוכל לחיות בו כי היום
תראה אותו בדרך ולמחר יאכר בעניינים רבים. ומלת תעוף סגור תעופה
בבקר תהיה (איוב י"א י"ז): ⁷ אל... רע עין הוא הנותן בעין רעה
לאכל משלו לאחרים. ואל תתאו למטעמותיו אפי' יתן לך מטעמים
הרבה כי לא תשבע ממטעמותיו בעבור שנותן אדם בעין רעה: ⁸ כי
כמו שער בנפשו האיש רע עין המאכלים שיאכלם בכילות והוא סגור
מאה שערים (ברא' כ"ז י"ב) בן הוא בטבע בלבו כי אכול ושתה
יאמר לך ולבו בל עמד: ⁹ פתך השם שנתן לך לאכל תקיאנה הטע'
ולא תהנה ממנה. ושחת דבריך הנעימים שכבדתו בדכריך כי רע עין
אין ראוי לכבד אותו: ¹⁰ אתה בשבט תכנו ותיסרנו ונפשו משאול
תציל כי במוסר שיהיה לו יסמור הוא נפשו אחרי כן ממות: ¹¹ אל
יקנא לבך בחטאים שתתאוה לעשות כמעשיהן כי אם ביראת יי'
תתאוה להיזת לך כל היום: ¹² כי אם יש לך יראת יי' יהיה לך אחרית
טוב: ¹³ שמע... ואשר. הא' לך במקום יי'וד כמו א' לך מאשריך מתעים
(ישע' נ' י"ב) ומעמו וישר בדרך ישר לבך לעשות כל טוב: [14 ב]
¹⁴ אל הטע' אל תהי בחברת סובאי יין והוא סגור סבאך מהול במים
(ישע' א' כ"ב) וטע' בשותי יין השכורים ששותים הרבה לשכרות.
בזוללי בשר האוכלים בשר הרבה לתאוה כי אלה הם כמו אפיקורוסין
שאין מחשבין הבורא ומצותיו והוא סגור זולל ¹⁵ וסובא (דבר' כ"א כ'):
¹⁶ כי נתן טעם למה לא ישתה ולא יאכל בשר כמוהם כי ¹⁷ סובא-זולל

² כ"י עושר וכוח.

³ כ"י חמדה.

⁴ כ"י עושר וכוח.

⁵ כ"י זולל וסובא.

⁶ כ"י זולל.

בעבור ששותה הרבה ואוכל יורש^ה הטע' יבא לידי עני. וקרעים תלביש
 נוסה כאשר רודף האדם אחריה וישן כי בעכורה יתעצל וילבש מלבושים
 שיהיו בהם קרעים: ²⁵ אמת קנה הטע' התעסק לדבר האמת ואל תמכור
 שלא תניחנו רגע אחד וקנה ג"כ חכמה ומוסר ובינה: ²⁶ תנה בני
 עתה החכם מדבר עם עצמו כאב עם בנו והטע' תנה בני לבך אלי
 לשמוע דברי ומשלי אלה ועיניך דרכי תצורנה שתשמור מן הזונות
 ועל זה נאמר ²⁷ כי כשוחה עמוקה כן זונה וכבאר צרה ויפול אדם
 שם וימות כן הנכריה ממיתה: ²⁸ אף היא הזונה כפי שתוכל לחסוף
 האנשים היא תארוג לזנות עמהן ומלת חתף בת"ו שוח כמו בט"ית
 וכמהו הן יחתוף ומי ישיבנו (איוב ס' י"ב). ובוגדים^א באדם תוסיף
 בזוניה כי היא תשים אותם לשוב בוגדים באמריה החלקים: ²⁹ למי
 זה הפסוק דבק עם הפסוק הבא אחריו והטע' למי תהיינה כל הרעות
 שמגיד הכתו' רק למאחרים על היין. אבוי פי' עניות מנו' אביון. שיח
 שמלעיגים ממנה. חכלילות אדמימות. ולאנשים הבאים לחקר כמה
 יוכלו לשתות. וטע' ממסך כמו יין: ³¹ אל תרא יין עם המשכיל מדבר
 והטע' אל תחמוד אותו כי יתאדם שיהיה טוב ויפה שיתן היין בכוס
 עינו מראיתו והטע' שיהיה לו מראית טוב בכוס: ³² אחריתו שישתה
 כנחש ישכחו. יפריש תרנומו [של] מלמד הבקר (סופט' ג' ל"א) פרשא
 דתורא פוגיר^ב כלע'. ומזה יפרשו פרשים בעבור המכים בהמתם במלמד
 שמשמין ברנליהם והטע' ר"ל כי יכהו היין ויכאיב אליו: ³³ עיניך והטע'
 ועוד יעשה לך רעה אם תשתהו כי מיד יראו עיניך נשים זרות:
³⁴ ייהיית כשוכב בלב ים שיש לו כובד ראש מתנועת הספינה אשר
 מתנועה מכובד המים וגם היית כשוכב בראש חבל מקום שהתנועה
 הרבה הספינה. ומלת חבל שם לרב החובל (יונה א' ו') בשקל אמר
 גבן השוכב בראש הספינה: ³⁵ הבוני כל חליתי מדבר על לשן השבור
 הלמוני כל ירעתי כי מרוב השכרות לא ידע מי יבנו:

כד. יאל תקנא באנשים העושים רעה: ³⁶ כי שוד יהנה פיר'
 יחשוב וכמהו לב צדיק יהנה לענות (ס"ו כ"ח): ³⁷ בחכמה אבל
 בחכמה שים לבך כי בחכמה יבנה בית וירח האדם בה ובתבונה
 יתכונן הבית: ³⁸ וברעת שיהיה לאדם חדרים ימלאו כל חון יקר

^a Puregier.

^b בכ"י ובוגד.

^c כ"י אורש.

ונעים: ^ט גבר שהוא חכם נמצא בעז והטע' שיש לו עז בכל אשר הוא עושה ובמקום אחר נאמר על החכמה החכמה תעז לחכם מעשרה שלימים אשר היו בעיר (קהלת ז' י"ט). ואיש דעת בדעתו מאמץ כח בכל ענייניו כי הדעת תספיק אליו בכל אשר הוא עושה: ^י כי בתחבולות מחשבות ובמוהו מחשבות^א בעצה תכן [ובתחבולות עשה מלחמה] (כ' י"ח) ותשועה תבא לאדם ברב יועץ: ^י ראמות הטע' כמו דבר רם שלא יוכל האדם להגיע אליו בן החכמות לאויל שלא יוכל באולתו ללמד אותם ולהשיגם. בשער לא יפתח פיהו הטע' כשחכמים מדברים דברי תורה בשער הוא לא יפתח פיו לדבר עמהם ויש לו בשת: ^י מחשב להרע לאחרים לו בעל מזמות יקראו בעבור שכל מחשבותיו להרע: ^י זמת מעמו כמו מחשבת והטע' מחשבת אולת חטאת נחשבת והראוי להיות לאדם תועבה שימאס אותו הוא הלץ. וח"ו ותועבת במקום ה"א כת"ו ושבת לנשיא (יהו' ט"ו י"ז) או בא הל"מד שלא כמנהג על הסמיכות כל"מד מחמד לכספם (הושע ט' ו'): ^י התרפית דבק עם הפסוק הבא אחריו והטע' אם התרפית מהצל לקוחים למוות ביום צרחם ומטים להרג אם תחשך להצילם בן ביום צרה צר כחכה שלא תמצא מי יעזרך. ומלת צר כמו צר לי המקום (ישע' ס"ט כ') והטע' יחלש ויצר. ומלת כחכה בא שלם בכ"ף ה"א כמו ולא יענוכה (ירמ' ז' כ"ז): ^י כי תאמר בלבך נמצא טענת שקר לשואלים אותנו למה לא הצלט אותם כי נאמר לא ידענו זה הענין איך היה הלא חוכן לבות האדם הוא ידע לב האדם והוא יבין אם היית יודע הדבר. ונוצר נפשך הוא השם והטע' כפול: ^י אכול זה הפסוק דבק עם שלמטה והטע' כמו הרבש שהוא טוב לאכול ומתוק בן תדע שהחכמה היא טובה ומתוקה לך אם מצאת החכמה חיטב שתדענה ויש אחרית לך ותקותך לא תכרת והטע' כי היא מביאה אותך שתעשה אחרית טובה: ^י אל תארוּב עתה מיסר הרשע והטע' אתה רשע אל תארוּב לנות צדיק להשחיתו. תשרר מנ' שודד. רבצו הרובץ שם והוא כפול בטע'. והטע' שאם תחשוב להשחית לא תוכל ^י כי הצדיק הרבה פעמים יפול וקם בזכותו כי מכלם יצילנו השם. ומלת שבע הוא כלל חשבון גדול כמו שבע ביום הללתיך (תהל' ק"ט

^א כ"י תחבולות. ^ב כ"י פיו. ^ט כ"י מחשבותם.

ק"סד) וכן רבים. ורשעים יבשלו ברעה תחת שאן להם זכות שיוכלו לסבול אותה וכמוהו חמות רשע רעה (תהל' ל"ד כ"ב): "בנפול אויבך אל תשמח הטע' שירד במעלתו או קרהו מקרה רע". ובכשל חסר ה"א מקור¹⁹ הנפעל וטעמו ובהכשלו וכמוהו [בעטף עולל (איכה ב' י"א)] והוא כפול בטע': "פן יראה י"י שתשמח והשיב מעל אויבך אפו ויביאהו עליך וטע' זה בעבור שתחשב כי גורות תבאנה על מחשבותיך על אויבך רק ראוי לך שתירא מאת השם פן יקרה לך כמוהו: "אל כמו אל [15 a] תחננה מנו' תתחרה²⁰ את הסוסים (ירמ' י"ב ה') והטע' להוכיחם על פשעם. וככה אל תקנא ברשעים בעבור שעוזבים אורחות השם והוא כפול בטע'. והטע' כי הוא יקח נקמתו מהם ועל כן אמר בפסוק הבא אחריו²¹ כי לא יהיה אחריית טובה לרע על מעשיו הרעים. ויש מפרש אל תתחר כמו תתערב והטע' שלא תתחבר עמם לעשות כמעשיהם: "ירא את י"י בני ומלך שלא תעבור מצותם ומאמרם. ועם שונים מנו' ודתייהם שונות מכל עם (אסתר נ' ח') והטע' עם אנשים שונים הממרים את פי השם אל תתערב פן תלמוד ממעשיהם: "כי פתאם יקום אידם מהשם ומהמלך ויחר אפם בהם ומפיר שניהם מי יודע שיוכל אדם להנצל מהם: "גם אלה איננו נכון לחכמים לעשות. הכרת פנים במשפט בל טוב לעשות והתורה אמרה לא תכירו פנים במשפט (דבר' א' י"ז). "ועובר על לאו אומר לרשע בדינו צדיק אתה להכיר פני אוהבו במשפט והטע' כי זולת שיעבר על מצות השם הדבר קשה אליו כי יקבוהו עמים יזעמוהו. לאמים בעבור שינול ממונם בלא משפט: "ולמוביחים העושים משפט ישר יהיה נועם וטוב ועליהם תבא ברכת טוב הפך יקבוהו עמים: "ועוד טובה תהיה עליהם כי בשפתיים ישקו אותו לחבה ולאהבה שמשיב דברים נכוחים וישפוט משפט ישר: "הכן בחוץ מלאכתך מנוגות וכרמים. ועתה בשרה מנו' ועתודותיהם (ישע' י' י"ג) והוא עניין חזק והטע' שתקנה שדה וחזק מלאכתך שם בשרה שתחרש אותו ותורעהו. אחר ובנית הטע' אחר שתבנה ביתך אמרתי לך שתעשה כן שתכין בחוץ מלאכתך. וי"א כי מלאכת החוץ לתקן הננות והכרמים תחלה ואחר כן תבנה

¹⁹ בב"י עוד מלת חסר. ²⁰ כ"י מקום. ²¹ כ"י מתחרה.

ביתך ממה שצריך אליו: ²⁸ אל תהי עד חנם פירושו עד שקר והטע' שאמר דבר חנם שלא ראה אותו. והפתית מנו' פתות אותה פתים (ויקרא ב' ו') והח' רק תחת ח' לם בשקל והסבות והטע' ואל תחתכהו ותשברו בעדות דברי שפתיך השקרים: ²⁹ אל תאמר ואם הרע לך אל תאמר כאשר עשה לי [ונו']: ³⁰ על טעם עתה מספר ננות העצל שנשחת שדהו בעצלותו: ³¹ קמשונים וחרולים פיו' קוצים. וגדר אבניו נהרסה ³² הנדר העושים סביבות השדות: ³² ואחזה אנכי אשית אל לבי והכרתי כי בעצלות העצל נשחת השדה ומיד שראיתי לקחתי מוסר שלא אהיה עצל במלאכתי והזהרתי ואמרתי לנכח האדם ³³ מעט שנות מעט תנומות היה עושה ולא תהיה עצל: ³⁴ ואם בא כמתהלך רישך ומחסורך אליך תצא אתה לקראתו ותהיה לו כאיש מגן ותנצח אותם והפסוק מדבר דרך משל:

כד. ¹ גם זה הספר היה ספר בפני עצמו והאנשים שהיו בימים ההם היו חפצים ללמד חכמה ומצאו אלה המשלים ושמו אותם עם אלה המשלים הנוכרים להיות ספר אחד בעבור כי היו קרובים בעניין והיו מטעם אחד וראש הספר היה ² כבוד אלהים הסתר דבר. ומלת גם הסופר אמרו. והטע' כבוד אלהים הוא להסתיר דבר שלא יחקור אדם ויחפש מאד בכבודו כי לא יוכל אדם לדעת אותו ולחקרו כי אולי ישנה בדברי שבחיו וחקר כבודו וכבודו הרב ידוע הוא בכלל. רק כבוד מלכים הוא לחקור שכלם וכבודם ועל בן שבח אותם בפסוק הבא: ³ שמים והטע' כמו השמים ⁴ שהוא לרום ועומד גבוה מאד ולא יוכל אדם לדעת גבוהו וארץ לעומק ולא יוכל אדם לדעת בן לב מלכים אין חקר שלא יוכל אדם לדעת ולחקור שכלם ודעתם: ⁵ חגו כמו הסיר מנו' הורו והגו מלב דברי שקר (ישע' נ"ט י"ג) והכל ענין הסרה. והטע' כמו הסיר סיגים מכסף הצורף ויצא לצורף הבלי כרצונו מוב כן כאשר יסיר המלך הרשע ממלכותו ויבון בחסד כסאו כמו שאמ' מזרח רשעים מלך חכם (כ' כ"ו): ⁶ אל תתהדר לפני מלך שתבקש הדור מעצמך ובמקום גדולים אל תעמוד בלא רשותם: ⁷ כי טוב שיאמרו הם אליך עלה הנה ושב עמנו מהשפילך לפני נדיב אשר ראו עיניך ויראו עיניך השפלתך: ⁸ אל תצא מזהיר

¹ כ"י גדר אבניו ונהרסה. ² עיין שפת יתר ט"ז. ³ ב"י והשמים.

האדם שלא יצא מהרה להריב והטע' קודם שתצא למריבה הבט מה תצא באחריתה ועל זה פן מה תעשה באחריתה בהכלים אותך רעך. וכן נאמר במקום אחר טוב אחרית דבר מראשיתו (קהל' ז' ח'): ⁹ ריבך הטע' ריבך ריב עם רעך והניח מריבה אחרת ואם תריב עם רעך תריב עם דברי מוסר וזה טעם וסור אתר אל תגל והטע' וסור אמר אליך אדם אחר ממנו אל תגל שתאמר זה אמר לי פלוני אלי ממך: ¹⁰ פן יחסרך מנו' חסד הוא (ויקרא כ' י"ז) והטע' פן יבזה אותך שומע שלא תרע להסתיר סוד שנלה לך חברך ודבתך שאמרת מהאיש האחר לא תוכל לשוב שתאמר לא אמרתי כן. ועל זה אמר ¹¹ תפוחי זהב והטע' כתפוחי זהב במשכיות [כסף] מנו' בחדרי משכיתו (יחז' ח' י"ב) כן הוא דבר שהוא דבור על אפניו במריבה ולא לגלות סוד אחר וטעמו ¹² מנו' אופן והטע' דבר הדבור כראוי בסבבו. וי"א כי הא"לף נוסף וטעמו על פניו ועל ענייניו: ¹³ נזם זהב הטע' כנזם זהב וחלי כתם שהוא דבר נאה ונחמד לערות אותו כן נחמד ¹⁴ ונאה כאשר מוכיח חכם על און שומעת המקבל [ת] תוכחה: ¹⁵ בצנת שלג טעמו בקרירות לפי עניינו ששייב נפש האדם היבשה מפני החום כן ציר נאמן משיב את הנפש: ¹⁶ נשיאים פי' עננים וכמוהו מעלה נשיאים מקצה הארץ (תהל' ק"ל ז') והטעם כמו נשיאים ורוח שנראה שיתנו גשם לעולם ואין שלא יתנו גשם כן איש מתהלל בסתת שקר שאומר שיתן ולא יתן: ¹⁷ בארך... יפתה מנו' כי יפתה איש בחולה (שמות כ"ב ט"ז) והטע' בארך אפים שיש לאדם שלא יבעוס מהרה יפתח [15 ט] הקצין בדבריו הנעימים שידבר אליו. ולשון רבה שיש לאדם חשבר נרם חזו משל כי בדבר רך ישבר דבר קשה: ¹⁸ דבש מצאת זה הפסוק דבק בבא אחיו. אכול דיין ולא תאכל ממנו יזתר מדאי: ¹⁹ הוקר מנו' יקר והטע' הוקר רגלך משם ולא תלך כל היום פן ישבע ממך ושנאך: ²⁰ מפיץ הוא כלי ששוברין בו ונקרא מפיץ בעבור שמפיץ דבר. והטע' כמו מפיץ וחרב וחץ שגזן שהם כלי משחית להשחית כן איש עונה ברעהו עד שקר עד שהורג אותו: ²¹ שן רועה על משקל טובה והוא מנו' רועה התרועעה הארץ (ישע' כ"ד י"ט). והטע' כמו שן רועה והטע' שבורה, ובעת שאדם אוכל שישען

א בכ"י עוד על פניו ועל ענייניו. ב כ"י נאמר.

עליה ותשבר בן מבטח מאיש בוגד ביום צרה. ומלת מועדת מנ' מערו קרסולי (תהל' י"ח ל"ז) וס"ק הו"ו תחת ח"לם: ²⁰ מערה מנ' ערי והטע' כמו הלובש בגד משי ביום קרה שישחת הבגד והלובש אין לו הנאה הוא מדמה כמו חמין המשימים על נתר ומשחית אותו ומפרפרו וכן ושר בשירים על לב רע שאין לו מהם רק כאב וצער בטומעו אותם: ²² כי גחלים... חותה. מנ' היחתה איש איש בחיקו (ו' כ"ז) והטע' גחלים אתה [חותה] על ראשו שיבוש ויתנחם מאשר עשה לך. וי"י ישלם לך כאשר נתת לו שכר ט או על שסבלת אותו ולא נקמת ממנו: ²³ רוח הטע' ברוח צפון שיחולל הגשם שלא ירד בן פנים נזעמים תחוללו לשון סתר. והטע' כאשר המלשין מביא רבילות לאדם והאדם מראה לו פנים זעומים לא יביא אליו עוד רבילות כי כזה יוסר: ²⁴ מים קרים מנ' קר וחם (ברא' ח' כ"ב): ²⁵ מעין נרפס מנ' ברנליהם תרפשן (יחז' ל"ד י"ח) והכל ענין מרמס והטע' כמו מעין נרפס ומקור שהוא מושחת וראוי להיות קשה בעיני האדם השותים ממנו כן ראוי להיות רע בעיני האדם כאשר צדיק מט לפני רשע: ²⁷ אכול הטע' כמו אכול רבש הרבות שאיננו טוב כן חקר כבודם מהרשעים איננו טוב. והטע' שיספר אדם בעשרם ובגדולתם: עיר בעיר פרוצה שאין לה חומה ואין לה כוח לעמוד בפני אויב שלא יתפסנה בן איש אשר אין לו מעצר לרוחו שאיננו יכול לעמוד בפני כל דבר לסבול:

כר. ² בצפור העומד לגור מהרה ממקומו וכן בעוף לעוף כן קללת חנם תבא מהרה למי שקלל חנם חברו: ³ אל תען כסיל באולתו בדברי העולם: ⁴ ענה כסיל באולתו בדברי חכמה: ⁵ מקצה רגלים מנ' קצות עמים (חבק' ב' י') והטע' מי שמקצה רגליו ומשיבם אחור ללכת למלאכתו ושולח דברים ביד כסיל חמס הוא שותה: ⁷ דליו מנ' דל והטע' דליו שוקים מפסח כן משל בפי כסילים דל שאינם מבינים אותו: ⁸ בצרור אבן במרגמה בכנר טוב מנ' ארנמן כן נותן לכסיל כבוד: ⁹ חוח כמו שעלה ביד שכור ולא ירגיש בו האדם מפני השכרות כן משל בפי כסילים שלא ירגיש בו הכסיל ולא יאמץ בו: ¹⁰ רב מחולל הטע' גדול שבעם מחולל כל

² כ"י אל. ³ כ"י שבר לו. ⁴ כ"י בעיר בעיר. ⁵ כ"י באולתו. ⁶ כ"י הארץ.

ורודה בכל והוא מנו' חיל. ושובר כסילים שישימם לעבודתו ושובר
 נ"ב העוברים בשוה שאינם רוצים לטרוח: הדלת.. צירה תרנו'
 לשתי ידותיו (שמות כ"ו י"ט) לתרין צידוהי. ¹⁴ והטע' שאנשי הבית
 פותחין בתיהם ועדיין העצל שוכב: ¹⁵ חכם עצל בעיניו שלא יאמן
 למוכיחים אותו משבעה משיבי טעם שהם יועצים המלך כמו שבעה
 רואי פני המלך (אסתר א' י"ד): ¹⁷ מחזיק באזני כלב הטע' מחזיק
 בו להכעיסו חנם בן עובר מתעבר והכל עניין כעס: ¹⁸ כמתלהלה
 פי' כמשנע והוא מנו' ותלה"י ארץ מצרים (ברא' מ"ו י"ג): ²¹ פחם
 כמו ופעל בפחם (ישע' מ"ד י"ב) והם גחלים מכבים העושים הנפחים
 לעשות מלאכת בלי ברזל. ועצים לאש ועצים עומדים לאש וכן איש
 מדגים עומד לחרחר ריב והטע' להדליק אותו ולהעבירו. והחרון
 הוא מחולדת האש ועל כן זה המושל: ²² דברי נרגן כמתלהטים
 פירושו מלשין. כמתלהטים הפוך והוא מנו' הולם פעם (ישע' מ"א ז')
 שהם מכים ומשברים אדם ובשומעו אדם אותם שהלשינו אותו יניעו:
 אליו עד חדרי בטן והטע' שמשחיתים כל גופו מיגון: ²³ כסף סינים
 פ'ר'ש' ז"ל ככסף סינים המורבקים על החרש שצורפין אותו בו והוא
 מאיר כאלו הוא כסף ואין בו תועלת כן הם שפתים דולקים
 הרודפים אחר הבריות להבותם בחלקלקות ומדברים אחר בפה ואחר
 בלב ולב רע שנראים באוהבין והם אויבים בלבם. ומלת דולקים מנו'
 כי דלקת אחרי (ברא' ל"א ל"ו): ²⁴ בשפתיו ינכר שונא טעמו כמו
 יתנכר הפך הכירא והטע' ינכר שאינו נראה שיהיה שונא בדבריו
 הרבים על כן הזהיר החכם ²⁵ כי יחנן קולו השונא וידבר לך טובות
 אל תאמן בו כי שבע תועבות בלבו. ומלת שבע כלל שבע
 ביום הללתיך (תהל' ק"ט ק"ס): ²⁶ תכסה שנאה בלב הרשע
 בעבור משאון שיבא עליו ובעבור שתגלה רעתו בקהל: ²⁷ כרה
 שחת. זה הפסוק משל מי שיעשה רעה אליו תשוב. וגולל מנו'
 וגללו את האבן (ברא' כ"ט ג'): ²⁸ לשון.. דביו תאר כמו את דכא
 וישפל רוח (ישע' נ"ז ט"ו) והי' זר תחת ה"א והו"ו נוסף. מי שהוא
 דכא וישפל רוח ישנא איש שקרים ומי שיש לו פה חלק יעשה מדרתה
 לאדם בדבריו השקרים:

" בכ"י עוד מלת את. י' בב"י עוד מלת ולהב. י' בב"י יניע.

כו. יאל תתהלל במעשיך בעבור יום מחר שתאמר [16 a]
 למחר אעשה זה כי לא תדע מה ילך יום אם תוכל לעשותו:
 יהללך זר בכל מעשיך תרצה שאחרים יהללך ולא פיד. ונכרי ואל
 טפתיך כפול בטע': יכבר הטע' כבד יש לאבן לנשאו ונטל יש לחול
 לנטלו וכעס אויל כבד משניהם לנשוא: ⁴ אכזריות חמה ושמץ
 אף הם רעים וקשים ומי יעמד לפני קנאה שהיא קשה מכלם ואם
 לבלם: ⁵ טובה תוכחה מגלה שיוכיח אדם חבירו בגלוי יותר מאהבה
 מסתרת שיוכיחו בסתר כי יותר יזכור לו. התוכחה: ⁶ נאמנים
 הטע' אם יפגע לך אוהבך להוכיח אותך כי השונא אותך לא יעשה
 פצעים רק נשיקות נעדרות בעבור שיוכל לרמות אותך ולא תשמור
 ממנו. ומלת נעדרות מנו' העתרתם עלי דבריכם (יח' ל"ה י"ג)
 שהוא ענין חזק ופירו' על האמת חזקות: ⁷ נפש שבעה זה הפסוק
 דבק עם הפסוק הבא. תבוס מנו' על הרי אבוסנו (ישע' י"ד כ"ה)
 והוא ענין מרמס והטע' נפש שבעה תרמוס הנופת שהוא דבר מתוק
 ומשליך אותו ונפש רעבה כל דבר מר הוא מתוק אליה לאכול על
 כן אמר זה הפסוק: ⁸ כצפור שהוא נודד ממקומו לאכול ולבקש
 מזונו וכן ראוי לאיש שיהיה נודד ממקומו לבקש מה שיאכל:
⁹ שמן... ומתק רעהו: ¹⁰ ¹¹ מלבושים ממנה. ומחיר
 שדה עתודים כי בעתודים שיהיו לך תקנה שדה כמו שעשה יעקב
 אבינו שקנה חלקת השדה מאת שבם במאה קשיטה: ¹² ודי מנו' די
 שה (ויקרא ה' ז') והטע' ומן החלב יספיק לך לקנות לחם מה תאכל
 וחיים לנערוותיך שמהם יצא מאכל שיאכלו:

כז. ינסו ואין כל אחד ואחד מהרשעים. וצדיקים יבטחו
 ככפיר אשר יבטח ולא ינוסו כי אין להם פחד: ¹³ בפשע הטע' בפשע
 אנשי הארץ רבים מושלים עליה שישלטו זה על זה ובאדם שהוא
 מבין יודע חכמה כן יאריך הארץ ופירו' באמת: ¹⁴ גבר שהוא עושק
 ונחל דלים יהיה רש וכמו מטר רב שהוא סוחף הזרעים ואין לחם
 כן יהיה הוא שלא יהיה לו טוב מכל אשר יגזול. ומלת סוחף מנו' נסחף
 אבירך (ירמ' מ"ו מ"ו): ¹⁵ נוצר... ורעה מנו' ואיש רעים להתרועע
 (י"ח כ"ד): ¹⁶ מרבה הונו בנשך ובתרבית לאיש חונן דלים יקבצ[נ]י
 והטע' שהשם יסבב סבות שיבא כל הממון שקבץ הרשע למי שהוא

¹⁷ כמדומה לי חסרו הנה מלות הרבה.

צדיק וחונן דלים. וכמוהו יכין וצדיק ילבש (איוב כ"ז י"ז): ¹⁰ משנה כמו
 מטעה מנו' שגנה. והטע' האיש שמשנה האנשים ללכת בדרך רע בשחותו
 שיעשה לאנשים האחרים הוא יפול שם ואנשים תמימים ינחלו
 טוב: ¹¹ חכם הוא בעיניו איש עשיר בעבור עשרו ודל שהוא מבין
 יחקרנו שיבא לתכלית דעתו: ¹² בעלץ הטע' כשיעלצו הצדיקים
 רבה תפארת לאנשים האחרים כי בשלומם יהיה להם שלום אבל
 [בקום] הרשעים בארץ יחופש האדם להמיתו: ¹³ מבסה פשעיו
 שאינו מודה הפשעים שעשה לשם ויתודה עליהם. ומודה פשעיו
 לשם וישוב מהם ועוזב אחרי כן שלא יעשה פשעים ירוחם: ¹⁴ אשרי
 אדם מפחד תמיד מהשם ואינו מבסה פשעיו. ומקשה לבו שהוא
 קשה לב ולא יפחד מהשם יפול ברעה: ¹⁵ ארי נוהם כארי נוהם
 על טורפו ודוב שוקק ללכת לטרוף והוא מנו' ישתקשקן ברחובות
 (נחום ב' ה') כן הוא מושל רשע על עם דל שבעבור דלותם מושל
 עליהם בחוקה ובפרך: ¹⁶ נגיד שהוא חסר תבונות ורב מעשקות
 ימות בפשע מרם עתו והוא מקרא קצר^ט רק שונא בצע יאריך
 ימים על ממלכתו. ומלת בצע^ס פירושה גזל והטע' שאינו רוצה לגזל
 דלים: ¹⁷ אדם [אם] יהיה עשוק בדם נפש ששפך עד בור ינוס הטע'
 עד שימות ויגיע לקבר ינוס ויפחד. אל יתמכו בו הטע' שלא יהיה לו
 חומך שיעזרהו: ¹⁸ הולך.. יפול בנפילה אחת: ¹⁹ עובר אדמתו
 שיתרש אותה ויזרענה ישבע לחם ואיש מרדף אנשים רקים ללכת
 עמם ויתרפה ויתעצל בזה ישבע ריש: ²⁰ איש הטע' איש שיעשה
 באמונה כל דבריו יבאו לו ברכות שיברכהו השם ואנשי העולם.
 ואין כמו אין ברגלים (י"ט ב') ופירושו ממהר להעשיר שיעשוק
 ויגזול לא ינקה שלא יבא לו רעה: ²¹ הבר פנים במשפט לא^א
 טוב. ועל פת לחם יפשע גבר יעשה מרמה ושקר: ²² נבהל להון
 הטע' איש רע עין שחומד ממון אחרים הוא נבהל לקבץ ממון מגזל
 ומשקר ולא ידע כי חסר יבואנו מהממון שמקבין בגזל: ²³ מוכיח
 הטע' אני מוכיח עתה ואדם שיוכיח אחרי חן ימצא במשלו
 ובמוסריו יותר ממחליק לשון. וזה שאמ' שלמה לשבח דברי המשלים
 והתוכחות מהחכמים: ²⁴ גזול.. ואומר אין פשע אם אני גזל אותם

^א כ"י להמותו. ^ב בכ"י עוד מלת נגיד. ^ס בכ"י עוד מלת פירושו.

^א כ"י בל. עיין כ"ד כ"ג.

כי אבי ואמי הם וכל מה שהם טורחים בשבילי הם טורחים ואמר החכם אין נכון לאמר בן כי חבר הוא העושה בן לאיש משחית שיטחית העולם כי אין לו בכל אשר טורחין רק מה שיתנו לו בחייהם או שיניחו לו סמוך למיתתם: ²⁰ רחב נפש שלא יפחד מאדם ונפשו נבוחה אותו האיש יגרה מדון: ²¹ נותן לרש ממנו לא יהיה לו מחסור כי השם ירבה הונו בזכות הרל. ומעלים עיניו מהרל יהיה רב מארות שרבות חסרונות תבאנה לו [16 ב] בממונו: ²² בקום רשעים שיתנברו בארץ יסתר אדם מפניהם ובאכדם הרשעים ירבו הצדיקים:

כט. ¹ איש לתוכחות שוכחו אותו תמיד מקשה ערפו שלא ירצה לשמוע התוכחות. פתע ישבר האיש בסכלותו ולא יהיה לו מרפא: ² מלך במשפט יעמיד ארץ המע' שלא יכבד עמו ממסים וערמתו ואיש תרומות שיכבד עמו תמיד ממסים וערמות יהרסנה שיתרדלו העם ולבב עמו הוא רע למלך: ³ גבר שהוא מחליק על רעהו לרמות אותו בדברים חלקים הוא באלו פורש רשת על פעמיו להרג אותו: ⁴ בפשע איש רע יבא אליו מוקש ברשעו וצדיק ירון וישמח שלא יקרהו מקרה רע: ⁵ אנשי לצון ילשינו קריה שמשמים מריבה בעיר והוא ממ' יפחז בזבים (ו' י"ט) אבל חכמים ישיבו אף שמשמים שלום בין אדם לחברו: ⁶ איש [חכם] כאשר הוא נשפט עם איש אויל בין ידנו בין ישתוק לא ימצא נחת עמו. ובזה מניד כי חברת אויל ודבריו קשה לחכם: ⁷ אנשי דמים אנשים רשעים אשר שופכים דמים ישנאו⁸ תם להשמידו ואנשים ישרים יבקשו נקמת נפשו מהתם: ⁹ כל רוחו יוציא כסיל שאינו מדבר דבריו בעצה ובחכמה ואיש חכם בעבור שידבר באחרונה ישבחנה תרה כי מהחכם הוא במה ששמע לאתרים שדברו ראשונה. ומלת ישבחנה כמו ישפילנה או ישברנה ממ' משבח שאן ימים (תהל' ס"ח ח'): ¹⁰ מושל שהוא מקשיב על דבר שקר שיספרו אליו עבדיו כל משרתיו יהיו רשעים כי בראותם שהמלך אוהב רבילות ומרמה יעשו שקר ורבילות ומרמה תמיד: ¹¹ רש... תככים ממ' תוך ומרמה (תהל' נ"ה י"ב) והכל ענין שבר כי הרשע המרמה את העולם מלא שברים לשבור האנשים והמע' נפגשו במקום אחד או בבית אחד

א כן בכ"י.

ב כ"י ישנאן.

ולא יוכלו לעזור זה את זה ועם כל זה מאיר עיני שניהם י"י שיתן להם כנגד פרנסתן: ¹⁸ באין חזון הוא התורה והטע' אין איש" שיקרא התורה. יפרע העם שהולך לאחור ולא לפניו והוא מלשון רבנן שאמרו למפרע על כן אמר ושומר תורה אשרהו: ¹⁹ בדברים לא יוסר עבד אם לא הכהו כי פעמים יבין הדבר שתאמר אליו ומפני שהוא עקש לא יענה לך על כן צריך להכותו: ²⁰ חזית... אך בדבריו ממהר בדבריו שלא יחשוב על מה ידבר: ²¹ מפנק תרנו' והוא יתן מעדני מלך (ברא' מ"ט ב') בתפנקי מלכך. והטע' מי שפנק אותו שלא ישימהו במלאכתו בראשונה אחריתו שימות האדון יהיה עבדו מנון והוא מנו' נין והטע' שיעשה עצמו בן ביתו וישאל נחלה עמהם: ²² חולק עם נגב' שונא נפשו שאם ילקח בנגיבה יחרגו אותו. אלה ישמע שיתנו חרם ולא יגיד הדבר שעשה: ²³ חרדת אדם שיחרד על דבר שקרה לו ויפחד יתן לו מוקש החרדה חתן' לו מוקש. ובוטח בי"י הטע' שמרחיב לבו ולא ישים החרדה אל לבו ויבטח בשם שיושיענו ישונב: ²⁶ רבים זה הפסוק אמר להגיד פליאת הבורא והטע' רבים מבקשים פני מושל להראות משפטם אליו ולדין אותם ומי"י משפט איש כי בשם חלוי ובגורתו אם המלך ישפטנו באמת והוא כטעם בחיק יוטל הנורל ומי"י כל משפטו (מ"ז ל"ג):

ל. ידברי אנור היה אחד חכם שעשה מקצת המשלים עד דברי לטואל מלך והמוצאים אותם חברים עם אלה משלי שלמה. וברש"י אומ' כי הוא שלמה ונקרא אנור בעבור שאסף חכמה מנו' אנור בקציר (ו' ח'). ומלת בן יפרשו מנו' בינה ומלת יקה' מנו' ולא תקיא אתכם הארץ (ויקרא כ' כ"ב) והטע' שאסף הבינה ואחר כן היקא אותה שלמדה לאחרים. והפי' הראשון הוא הנכון ומלת בן ח"ק' וכמותו בן נח (שמות ל"ג י"א) ומלת יקה' שם אביו מאנור. המשא כמו נבואה ומלת דברי מושך עצמו ואחר עמו והטע' דברי אנור בן יקה' דברי המשא. נאם הנבר לאיתיאל ואוכל שהיו שניהם חכמים השואלים אותו חכמה בארבע היסודות מה הם כמו שמורה הפסוק הבא והוא השיבם בינה והטפיל עצמו כאדם חכם: ² כי בער אנכי מאיש

י. כ"י אל. ז. כ"י יתן. d. כ"י יקא.

ב. כ"י. e. כ"י אותם. h. כ"י כהאיש.

זה טעם יותר מכל איש ולא בינת אדם לי במה שחשאלו ממני
 "ולא דעת קדושים אדע והוא דעת השם שנקרא קדוש על לשון
 רבים בעבור תפארת^ה כמו שכתו' ב' בפסוק אחר כי אלהים קדושים הוא
 (יהושע ב"ד י"ט). ומלת בער כמו כסיל ותרע' בהמה בעירא^ל. ועוד כתי'
 כסיל ובער (תהל' מ"ט י"א): 'מי עלה שמים המע' מי עלה שמים
 וירד שאמ' אלינו סוד השמים שהוא מאש מהו האש ומה הוא טבעו
 ומי אסף רוח בחפניו שיוכל לדעת ענין האויר מה הוא או מי צרר
 מים בשמלה שיוכל לדעת איך יכילו העננים המים ואינם יורדים
 לארץ עד שישפכם השם אל המקום שירצה. ומלת בשמלה משל
 לעננים שהיו מלבישים השמים. או מי האדם שיקים אפסי ארץ וידע
 יסוד הארץ ממה היה מה שמו מהאיש שידע זה ומה שם בנו שעשה
 כל אלה שיוכל לדעת איך הוא והמע' תדענו אתה: "כל אמרת
 אלוה אל תשאל לאלו הדברים כי אין נכון לשאול אותם אבל התעסק
 בתורת השם ובחקותיו ישהם צרופים חכים וזה טע' כל אמרת אלוה
 צרופה. והוא מגן [17 א] לחוסים בו ולא יצטרכו לדבר אחר:
 "אל תוסף אל תשאל מענייני השם שתאמר מה למעלה מה למטה
 פן יוכיח השם בך ונכזבת מן העולם והוא מנו' לא יכזבו מימיו
 (ישע' נ"ח י"א): 'שתיים זה אמר אנור לשם שתיים דברים שאלתי
 מאתך והכתו' מזכירם וזה שאל בעבור חסידות וראוי לאדם המתעסק
 בעבודת השם שלא ישאל יותר: "פן... ואמרתי מי י"י שאהיה
 מבחש בבורא כמו שעושים האפיקורוסין. ותפסתי^ה שם אלהי התפיסה
 הוא שאשבע בשמו לשקר כי לא ננבתי בעבור בושתי שיהיה לי מן
 העולם ועל כן אמר שוא ודבר כזב הרחק ממני שלא אבוא לשקר
 באלהות השם ולהשבע בשמו לשקר בסבת העשר והעני: "אל [תלשן]
 מנו' לשון וזה העבר הוא שיברח מפני אדוני ורצה להתגיייר פן יקללך
 העבד ותהיה באשם^ה מן העולם בקללתו: "דור והמע' כי דורות שהם
 רעים יקחו תגמול מאת השם על מעשיהם הרעים ועל כן הזכיר אלה
 ארבע דורות שהם רעים והזכיר תגמולם אחרי כן. דור כי יש דור רע
 יאביו יקלל ואת אמו לא יברך על הנמול טוב שרבתה אותו
 וטפחה אותו רק יקללם ויבזם: "דור ויש דור שהוא טהור בעיניו

"ב' כי אלהים. b ב"י בעירה. c כ"י ותפסתי. d ב"י כאשתי.

והוא סמא במעשיו הרעים והם המה על בן אסר ומצואתו לא רוחץ
שלא יטהר עצמו מעבירותיו: ^י דור ויש דור שהוא גאה והטע' מה
רמו עיניו שהוא גאה עד מאד כמו מה יקר חסדך אלהים (תהל' ל'ו)
ה' הבאה מלת מה לרבות על השבח ובמקום הזה לרבות על הנטות:
^י דור ויש דור אחר רע שהוא מלשן ואוכל בפיו בני העולם ודמה
הרכילות לחרבות ומאכלות והם כמו חרבות כמו ויקח את המאכלת
(ברא' כ"ב י'). מתלעותיו ^י כמו מלחמות ^י כפירים (תהל' נ"ח ז'):
^י לעלוקה שם נהגם והטע' לגיהנם: יש שתי בנות שאמרות הב
אלינו אלה הדורות ונאכלם. וי"א שהוא מלה הפוכה מנו' משפט
מעוקל (חבק' א' ר') והטע' על הדבר העוות שעושך אלה הדורות יש שתי
בנות המבקשים אותם להמיתם. ומלת בנות כמו מקרים הרעים כמע'
מה ילד יום (כ"ז א'). שלש הנה המקרים שיקרם שלא תשבענה ^י לקחת
אותם ארבע הם ג"כ שלא אמרו הון עליהם והטע' לא שבעו מהם.
ושתיים שלש דרך אריכות כי אינם ארבע לברם וזה ממנהג צחות
הלשון מהמחבר כפי שיימב בעיניו: ^י ואלה הם הארבעה מקרים.
שאל הוא כנגד דור אביו יקלל שירד לשאל בחצי ימיו בעון אביו
ואמו כמו שכתו' בתורה ומקלל אביו ואמו מות יומת (שמות כ"א י"ז).
עצר רחם ^י לנשים ולא תלדנה בנים לבעליהן העושים הזמה וכתוב
בתורה על עון הזמה ערירים יהיו (ויקרא כ' כ"א). ארץ לא שבעה
מים בעון דור מה רמו עיניו ובהעצר הנשם יהיה רעב ויהיו מושפלים
הנאים ברעב. ואש לא אמרה הון להשתית הרבילים והוא כנגד
חרבות שניו כי כמו שהם אוכלים בשיניהם אנשי העולם כן יאכלם
אש זה האש רמז לחום השמש המזיק הרבה או אש אלהים שירד מן
השמים כמו שכתו' באיוב אש אלהים נפלה מן השמים ותבער (איוב
א' ס"ז): ^י עין תלעג לאב המוכיח אותו. תבון ליקחת אמו הטע'
לחברת האם המוכיחה אותה. והוא מנו' ולו יקחת עמים (ברא' ס"ט
י') ודנשות הק"ץ להסתיר הי"וד שהיא פ"א הפועל א'ע"פ שגראת
שם וכמוהו בנות מלכים ביקרותיך (תהל' ס"ח י') והשלם ליקחת בשקל
יפעת גמלים (ישע' ס' ו') בש"וא ^י הל"מך ובח"רק הי"וד וככה משפט
ב"ית ביקרותיך בש"וא והראות הי"וד בח"רק. יקרוה מנו' בנקור לכם

^י כ"י מתלעותיו. ^י כ"י מתלעות. ^י כ"י חשאנה.
^י כ"י לחם. ^י כ"י רש"וא.

כל עין ימין (שמו' א' י"א ב') ופי' עקירה. עורבי נחל סמ' לבני
עורב אשר יקראו (תהל' ק' מז ט'). ויאכילוה בני נשר כפול במעם.
חה אמ' על דרך קללה או תוכחה: ¹⁸ שלשה... וארבעה דרך אריכות
כראשונים למעלה ומעם נפלאו מסני לדעת לא ידעתיים בכל חכמה:
¹⁹ דרך הנשר בשמים שיעוף למעלה מכל עוף אם יסבול חום השמים
שהוא אש. דרך נחש עלי צור הוא פלא בעיני ג'כ שלא נכר שם
בהליכתו בעבור שהצור חלק. דרך אוניית בלב ים פלא גדול שלא
נכר שם הליכתו. ודרך נכר בעלמה אם שוכב אדם אותה לא נכר
והוא דבר פלא. ומלת עלמה כלל לבתולה ובעולה: ²⁰ בן דרך אשה
מנאפת פלא בדרך העלמה ששוכב אדם אותה ואינו נכר. אכלה
ומחתה לשון נקיות ופי' עשתה תשמיש עם כל אדם ובעבור שאינו
נכר היא מכזבת ואמרה לא פעלתי און וטע' מחתה ענין קנוח
באדם שאוכל ומעביר ידיו על פיו להסיר המאכל ממנו שלא יהיה
נכר שאכל: ²¹ תחת שלש... וארבע דרך אריכות הענין רגזה
מפחד כמו רגזו ואל תחטאו (תהל' ד' ה') וטע' לא תוכל שאת
הצרה מהם: ²² תחת עבד כי ימלוך כי בעת שיצא מעבדות ויעלה
במלכות עושה לעם כל רעות. וגם נבל כי ישבע לחם שיהיה רע
מעללים לעם: ²³ תחת שנואה כי תבעל כי תמשול בעם כמו עתליהו
המרשעת שעשתה הרעות כאשר היתה מולכת ובעבור כי היתה
שנואה בתחלה בתוך העם וזכרת עתה השנאה להם. ושפחה כי תירש
גברתה שאין זכר לגברת והיא תשלט בכל עמלה: ²⁴ ארבעה... מנהג
²⁵ חנמלים ידוע כי בעת הקיץ מושבים התבואה בפיהם ומחביאין אותו
בחוריהן וטע' לחמם מאכלם כי מלת לחם שם כלל לכל מאכל [17 ט]:
²⁶ שפנים... בסלע ביתם להנצל שם בעבור שלא יתפשו: ²⁷ מלך אין
לארבה להנהיג אותו להדריכו והוא מעצמו יוצא באמצע הדרך כמנהג
אדם המשכיל. ומלת חוצץ סג' ומספר חדשי חצו (איוב כ"א כ"א)
והטע' שהגיעו למחציתם בשנה: ²⁸ שממית היא חיה אשר תתפש
בידים מה שנותנן לה והיא בתיכלי מלך בעבור חכמתה שהשרים
מעמידים אותה בבתיים. וי' א' עוף דרור הלן בבתיים: ²⁹ שלשה...
וארבעה דרך אריכות. מטיבי צעד ההולכים לאט דרך כבוד: ³⁰ ליש
גבור בכהמח והוא שם כלל לכל החיות הנמצאות ביערות ולא ישוב
אחור מפני כל אדם וחיות: ³¹ זרזיר מתנים הוא הכלב הצד החיות

בערות ובשדות והוא מהיר במרוצתו והוא חמוש מותנים וחרנו' זחיר
 כחרנו' וחמש את ארץ מצרים (ברא' מ"א ל"ד) ויחרון והטע' שיש
 לו חזק מותנים והוא מטיב לכתו ג"כ בעת שאינו צד החיות.
 או תיש ג"כ מטיב לכתו והולך מהרה בעת שיכהו הרועה שהולך
 לפני הצאן וכן כתוב והיו כעתודים לפני צאן (ירמ' נ' ח'). וטלך ג"כ
 הולך לאט בעת שלא ימצא אדם שיקום עמו למלחמה. ומלת אלקום
 שתי מלות כמו אל לקום עמו וכטע' שפרשתי. והזכיר כל אלה לקחת
 מהם דרך ארץ בעבור שאין להם שכל כאדם והם יודעים מוסר: ^א אם
 נבלת הטע' אומר החכם לנכח חכם אחר אם נבלת וירדת ממעלתך
 בהתנשא היה שחתנשא על בני העולם ואם זמות בלבך לשאת
 מאנשי העולם אל יעבור הדבר פיד ושים ירך על פה. וזה הפסוק
 כטעם אם רוח המושל תעלה עליך מקומך אל תנח (קהל' י' ד') והטע'
 הענוה והחסירות שהיו לך עד הנה אל תניחם בממשלתך. והביא משל
 על זה ^ב כי מיץ... יוציא חמאה והטע' באשר ממיצים החלב האנשים
 הרועים יוציאו חמאה ממנו וכאשר ממיצים האף והוא החוטם יוציא[ו]
 דם ממנו וכן וסיץ אפים יוציא ריב ומלת אפים כעס והטע' כי זה
 הדבר גורם דבר אחר והטע' והתאוה גורמת השפלה:

לא. ידברי לסואל שם המלך שלמה. ומלת דברי מושך עצמו
 ואחר עמו והטע' דברי לסואל מלך דברי המושא. והטעם דומים היו
 לנבואה אלה הדברים שיסרתו אמו ללמואל^א המלך: ^ב מה ברי דרך
 שבת וכל מה הכתובים בזה הפסוק כמו מה יקר חסדך אלהים (תהל'
 ל"ז ח') והטע' כמה אתה היית בני וכמה היית^ב בר בטני שחמלתי
 עליך יותר מכל אמות על בניהם. ומה בר נדרי חטע' וכמה היית
 אתה בר נדרי שבמה נדרים עשיתי שם אם ידריך אותך ויביאך
 לדרך טובה: ^ג אל הטע' אחר שהיית נחשב בעיני כמו שאמרתי^ג קח
 זה המוסר ממני אל תתן לנשים חיליך לזנות עמהם וטעמו ממונך.
 ודרכיך טעמו וענייניך אל תתן למחות עצות כי הנשים הסתעסס
 בהם סאברות הם עצת האדם. ומלת מלכין מלשן חרנו' מלכי ישפר
 עליך (דני' ד' כ"ד) והנ"ן תחת מ"ם כנ"ן חננין (עזרא ו' ט') לקן
 הימין (דני' י"ב י"ג). ויש מפרש למחות להגיע מנ' ומחה על^ד בתך

^א ב"י לנמואל. ^ב ב"י הייתי. ^ג ב"י אמרת. ^ד ב"י אל.

ים כנרת (במד' ל"ד י"א) והטעם להגיע לתאות טלכים האחרים המתעסקין בנשים כי למלך ישראל לא יאות. ועל זה הפי' מלח מלכים כמשמעו⁸: 'אל הטע' אל יאות למלכים למואל לשחות יין רק לצורכו לא להשתכר. והזכיר הכתוב אל למלכים פעמים דרך אריכות כמו נשאו נהרות י"י נשאו נהרות קולם (תהל' צג' ג'). ומלח אל מושכת בער מלח ולרוזנים והטע' ואל יאות לרוזנים שיטאלו איה שבר טוב. והפסוק הבא מפרש כל מה שאמר: ⁹ פן ישתה להשתכר וישכח מחוקק והטע' כמו שכתו' בתורה. וישנה בשכרותו דין כל בני עני ולא לשפוט דין דלים. ויתכן להיות דין כל בני עני לכל אנשי העולם שנקראו אנשי עני בעבור טרחם ועצבונם בעולם הזה: ¹⁰ תנו הטע' תדע בני למי יאות שיאמרו תנו שבר לאובר לעני שאין לו כל צרכו וכמדהו' תעית' כשה אובר (תהל' ק"ט ק"עו). ויין למרי נפש ולהם יועיל השתייה כי ישתה וישכח רישו ועמלו ולא יזכור עוד בעורגו היין עמו: ¹¹ פתח פיה זה ראוי לעשות שתפתח פיה לאלם והטע' שתדבר ישר ומשפט בער איש שהוא באלם ולא ידע לדבר בשמשפטו טענותיו וזה כמע' איוב שאמ' עינים הייתי לעור ורגלים לפסח אני (איוב כ"ט ט"ו). והוא דרך לבני אדם שאין להם יכולת לדבר ולעשות כל דבר. ואל דין כל בני חלוף בני העולם: ¹² בעבור שהזכיר מוסר אמו שיסרתו השלים ספרו בשבח אשה חכמה ואמר בהרבה מקומות נשים. אשת חיל מי ימצא הראוייה להיות כל אלה המדות הטובות בה. ורחוק מפנינים מכרה קנייתה תהיה יקרה יותר מפנינים אם ימצאו האנשים לקנותה. ומלח מכרה סג' וגם מים תכרו מאתם (דברים ב' ו') שפירושו תקנו: "בטח הזכיר נקיות הגוף טרם כל דבר וכן ישר כי בעלה בטח בה שלא תעשה עברה בסתר כי היא צנועה ונקיה. ושלל לא יחסר הטע' רח בעלה כל ימי היותה וכמדהו' והיתה לו נפשו לשלל (ירמ' כ"א ט'): ¹³ גמלתהו הטע' עשתה [18 a] לו טוב כל ימי חייה לשמור מאכלו ומלבושו וכל אשר לו: ¹⁴ דרשה אחר שהזכיר כי טובה לבעלה לעשות רצונו¹⁵ זכיר ענין המסחר שהיא עושה והטע' דרשה בשוקים

⁸ ובספרו שפת יתר (ט"ה) כתב הראב"ע, אמר הנאון מלשן תרגום עצה... ופי' הנאון הוא הנכון: ט כ"י וכמה. ⁹ כ"י רצונה.

צמר ופשתים למלאכת הבית או לעשות סחורה מהם. ותעש מלאכה בחפץ כפיה כאלו הבפים מבינים לעשות כל וכמוהו ובחבונות כפיו ינחם (תהל' ע"ח ע"ב): "היתה כאוניות סוחר ההולכות למרחוק לעשות סחורה וזה טע' ממרחק" תביא לחמה: ¹⁶ותקם בעוד לילה לעשות מלאכתה כמנהג הנשים הזרזות. ותתן טרף הטע' ממלאכתה הוציא[ה] מזון לביתה וחק לנערותיה שבירות הנותן להם שעזרות אותה במלאכתה: ¹⁷וזממה מגו' ומטו אל תפק (תהל' ק"מ ט'). הטע' אחר שהצליחה במלאכתה חשבה לקנות שדה מעמל ידיה ותקחהו במחשבתה. מפרי כפיה נטעה כרם מיגיע כפיה: ¹⁸חגרה בעז סותניה דרך משל הוא על הזרזות שיש לה ותאמין לעשות מלאכתה: ¹⁹טעמה הטע' ראתה כי ריוח גדול יצא לה ממלאכתה. ועתה לא יכבה בלילה נרה כי למעלה הזכיר ותקם בעוד לילה: ²⁰ידיה.. בכישור עין קטן שטוין בו. ופלך עין גדול שמימים בו הצמר והפשתים לטוות: ²¹כפה פרשה לעני שערשה צדקה. וממלאכתה וידיה לתת לאביון שלחה: ²²לא תירא לביתה ממלאכתה משלג שחיק לאנשי ביתה בעת הקור כי כל ביתה לבוש תולעת שני ועניינו כמו אנשי ביתה כמו ארץ כי תחטא (יחז' י"ד י"ג) ואם בגדי שני להם כל שכן בגדי הקור שאינם יקרים כהם. וי"א שנים כי לכלם יש שני מלבושים: ²³נודע בשערים בעלה על חכמתה ושכלה לעשות לו כבוד גדול בשבתו עם זקני הארץ: ²⁴סדין ישוב^א על מלאכתה והיא מלת כלל כמו חדלו פרזון (יזופט' ה' ז') וכן מלת וחגור. והטע' ערשה סדינים למכור וחגורות לתת לסוחר תמורת מלאכה אחרת. ומלת כנעני סוחר וכן רבים. וי"א כי החגור נותן להכרה לסוחר לבא אליה בסחורה תמיד: ²⁵עז והדר לבושה דרך משל לרוב שכלה ותפארתה על דרך הוד והדר לבשת (תהל' ק"ד א'). ותשחק ליום אחרון לעת זקנה אשר יש לה כל תאותה. או ליום מיתה שעמדה נבירה בחכמה ויראת יי': ²⁶פיה פתחה בחכמה להורות לנערותיה ולנשים אחרות. ותורת חסד תורה אותם לעשות חסד: ²⁷צופיה תמיד הליכות ביתה מח צריך מממון והוצאה ומלבוש. ולחם עצלות לא תאכל כי בודדות

^א כ"י מן מרחק.

^ב כ"י לשוב.

עושה כל מלאכתה עם נערותיה: ²⁸ קטו בניה בבקר ששמעו כי רב
חלילה עשתה מלאכה עם נערותיה ויאשרות שאומרי אשרי אמנו
שהיא זריזה לעשות מלאכה כי אנחנו חיינו ישנים כל הלילה והיא
עשתה מלאכה. בעלה אומר בן ויהללה וזאת היא תתהלל ²⁹ רבות
בנות עשו חיל ואת עליית על כלנה בתיל ובזריות: ³⁰ שקר החן
וחבל היופי שיש לאשה להלל רק אשה יראת י"י היא תתהלל
באמת ובלא יראת השם אין יופי וכל דבר כלום. וכתו' אחר אומר
על ענין היופי אל תבט אל מראהו ואל נבזה קומתו כי מאסתיהו
(שמואל א' ט"ז ז'): ³¹ חנו בדבור מפרי ידיה בן אום' הבעל לבניו
או לנכח אחרים במשל וכמוהו חנו עח לאלהים (תחל' ס"ח ל"ה)
בדבור. והמע' שתספרו מלאכת ידיה חרמותה לכל אדם. ויהללנה
בשערים מעשיה והמע' מעשיה שיסבבו שיהללנה בשערים. השם
חכנו לעשות מצותיו:

בעזרת אל אדמה על

נשלם פירוש משלי

ברוך רחמנא

בלימה חולח

דסייען אמן סלח

* בספר שפת יתר כתב (ק"י) במלת יראת י"י, הוא חסר כמו הנמצא
בית י"י (רברי ח'מים ב' ל"ד ל').

PREFACE.

xv

and who by his counsel and assistance has materially aided me in preparing this MS. for publication. Through him, also, the sheets, as they passed through the Press, have had the advantage of being submitted to Dr. Steinschneider, S. J. Halberstam, and Dr. Friedländer; and several corrections, suggested by them, have been incorporated into the text. Dr. Friedländer, I am at liberty to add, who has made Ibn Ezra's works his special study, expressed decidedly the opinion that this Commentary was not by his hand.

S. R. D.

August, 1880.